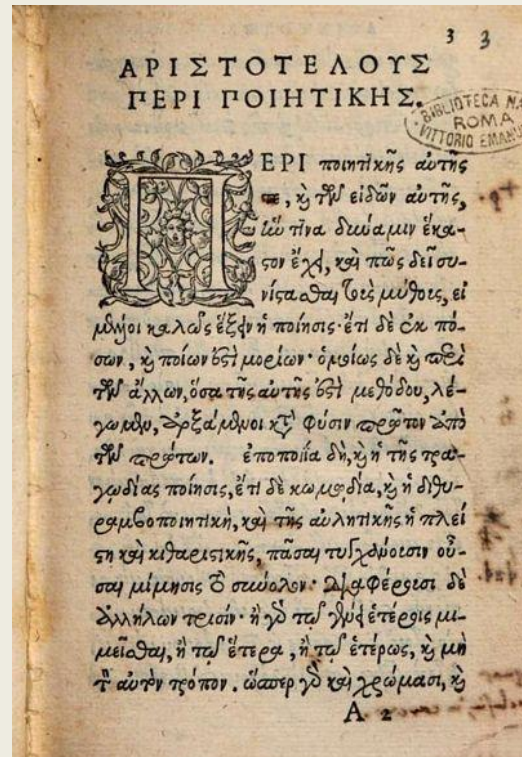

Ιωάννης Μ. Κωνσταντάκος
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Αριστοτέλης *Περί Κωμωδίας*

Σημειώσεις στα περιθώρια του ανεύρετου δευτέρου βιβλίου της *Ποιητικής*

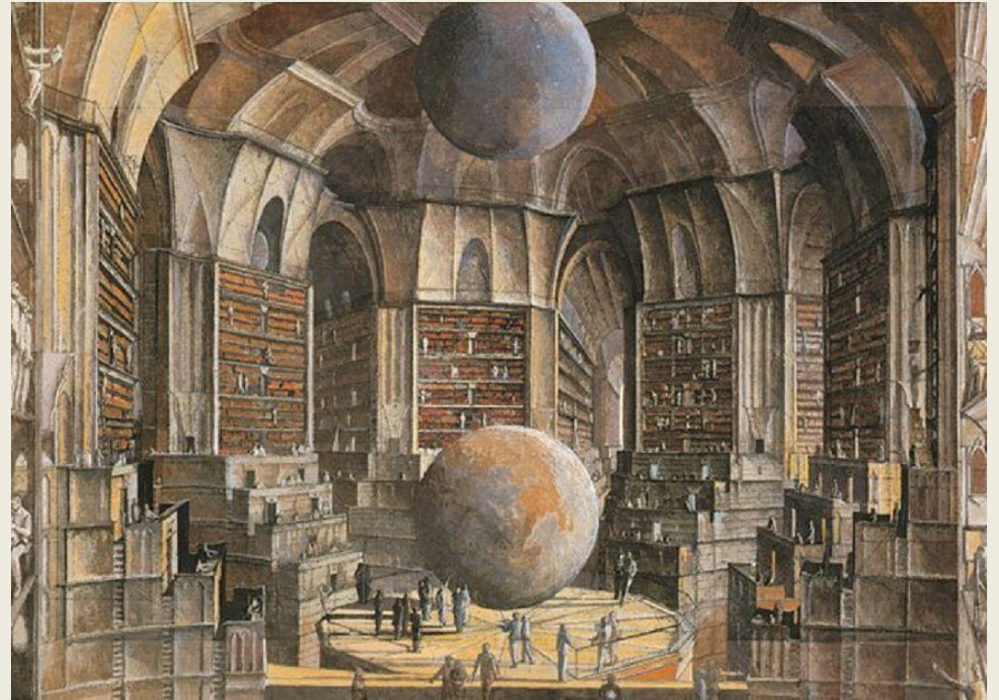
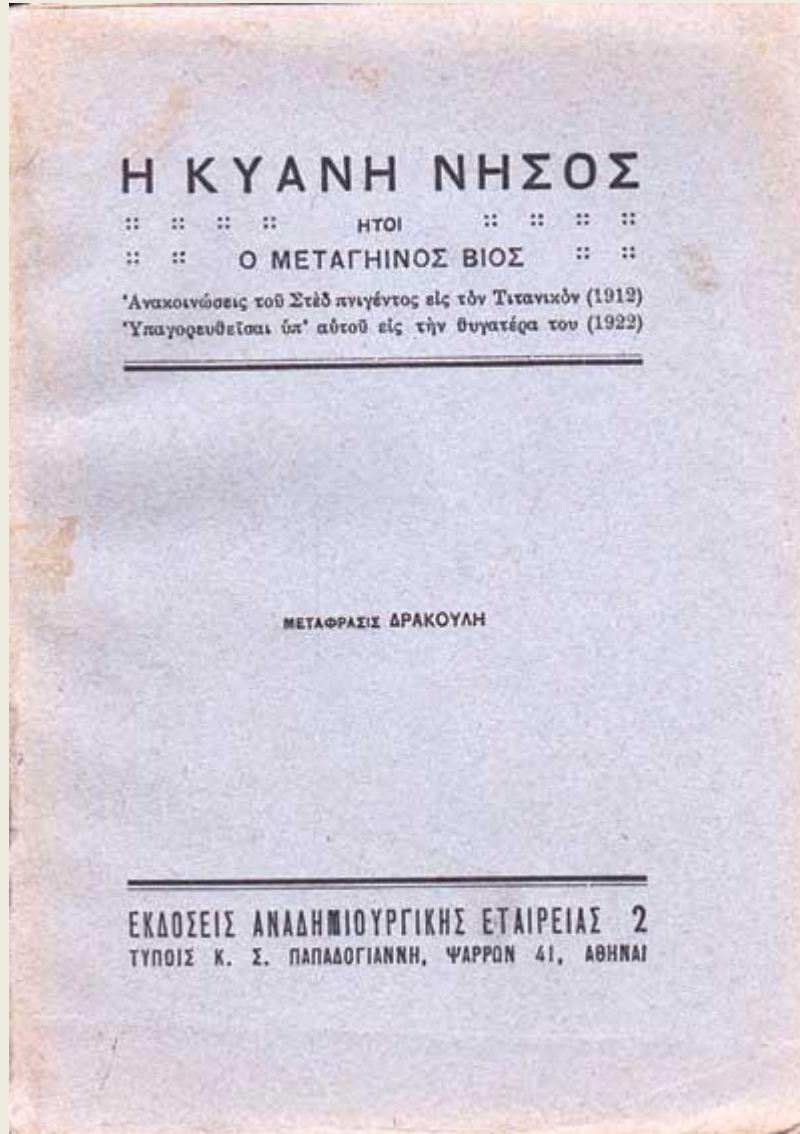

Ακαδημία Αθηνών
Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας

10 Νοεμβρίου 2021

Η καθολική βιβλιοθήκη του επέκεινα

Πλάτων Δρακούλης, *Η Κυανή νήσος, ήτοι Ο μεταγίνος βίος*, Αθήναι 1924

Το χαμένο δεύτερο βιβλίο της *Ποιητικής*: Μαρτυρίες και υποθέσεις

Διογένης ο Λαέρτιος, *Βίοι φιλοσόφων* 5.24

(Κατάλογος συγγραμμάτων του Αριστοτέλη)
Πραγματεία τέχνης ποιητικῆς α' β'

Αριστοτέλης, *Περί ποιητικῆς* 1449b 21-22

Περὶ μὲν οὖν τῆς ἐν ἑξαμέτροις μιμητικῆς καὶ περὶ
κωμωδίας ὕστερον ἐροῦμεν.

Αριστοτέλης, *Περί ρητορικῆς* 1371b 33-1372a 2

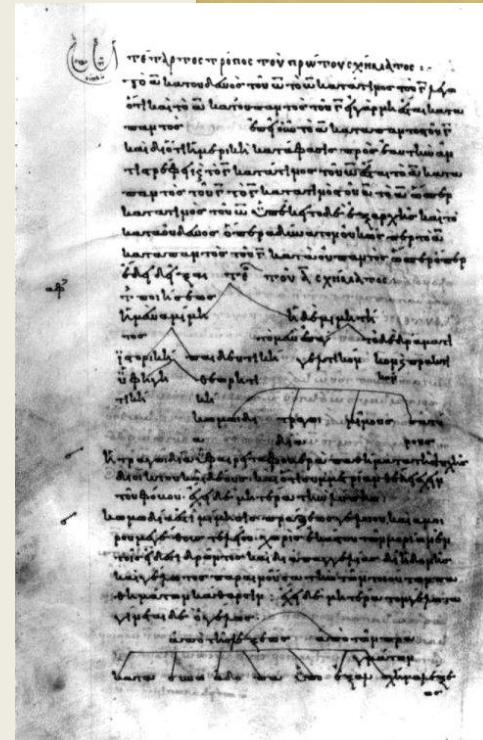
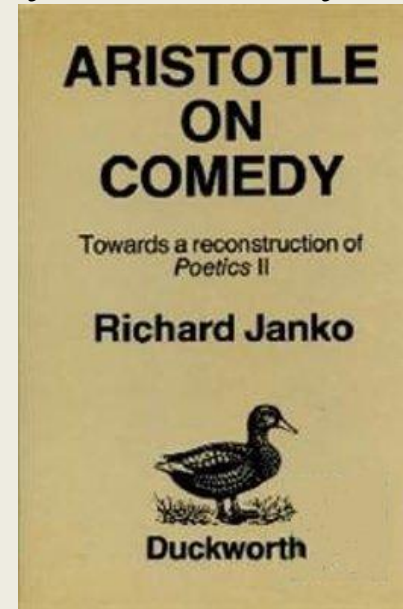
ὁμοίως δὲ καὶ ἐπεὶ ἡ παιδιὰ τῶν ἡδέων καὶ πᾶσα ἄνεσις,
καὶ ὁ γέλως τῶν ἡδέων, ἀνάγκη καὶ τὰ γελοῖα ἡδέα εἶναι,
καὶ ἀνθρώπους καὶ λόγους καὶ ἔργα· διώριστα δὲ περὶ
γελοίων χωρὶς ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς.

Αριστοτέλης, *Περί ρητορικῆς* 1419b 6-7

εἴρηται πόσα εἶδη γελοίων ἐστὶν ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς.

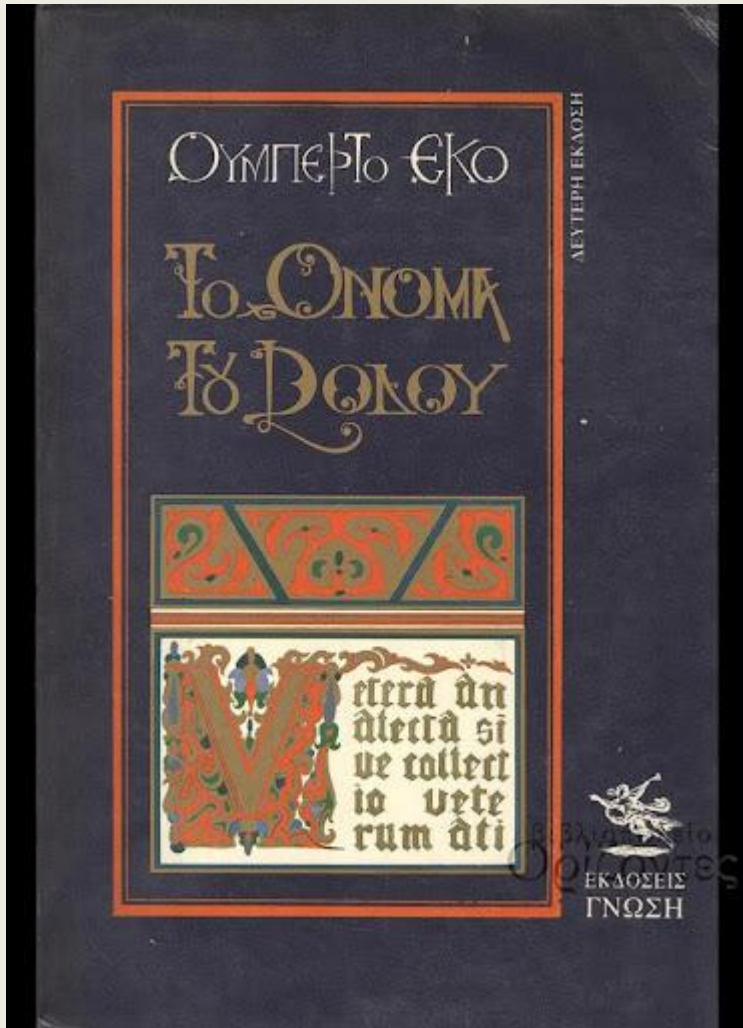
Ευστράτιος Νικαίας, *Εἰς τὸ Ζ των Αριστοτέλους
Ἠθικῶν*, CAG XX, σ. 320 Heylbut

καὶ τινὰ ποίησιν Μαργίτην ὀνομαζομένην Ὀμήρου.
μνημονεύει δ' αὐτῆς οὐ μόνον αὐτὸς Ἀριστοτέλης ἐν τῷ
πρῶτῳ Περὶ ποιητικῆς ἀλλὰ καὶ Ἀρχίλοχος καὶ Κρατῖνος
καὶ Καλλίμαχος ἐν τῷ ἐπιγράμματι καὶ μαρτυροῦσιν εἶναι
Ὀμήρου τὸ ποίημα.

*Tractatus
Coislinianus*,
cod. Parisinus
Coisl. 120

Η απίστευτη μαρτυρία του Πατρός Άντσο της Μελκ

Η τελετουργική καταγωγή της κωμωδίας: φαλλικές πομπές

Αριστοτέλης, *Περί ποιητικής* 1449a 9-13

(ή τραγωδία) γενομένη δ' οὖν ἀπ' ἀρχῆς αὐτοσχεδιαστικῆς — καὶ αὐτὴ καὶ ἡ κωμωδία, καὶ ἡ μὲν ἀπὸ τῶν ἐξαρχόντων τὸν διθύραμβον, ἡ δὲ ἀπὸ τῶν τὰ φαλλικὰ ἄ ἔτι καὶ νῦν ἐν πολλαῖς τῶν πόλεων διαμένει νομιζόμενα.

Σήμος ο Δήλιος, *Περί παιάνων*, *FGrHist* 396 F 24 (Αθήναιος 14.622a-d)

Σήμος δ' ὁ Δήλιος ἐν τῷ περὶ Παιάνων [...] οἱ δὲ ἰθύφαλλοι, φησί, καλούμενοι προσωπεῖα μεθύντων ἔχουσιν καὶ ἐστεφάνωνται, χειρῖδας ἀνθινὰς ἔχοντες· χιτῶσι δὲ χρῶνται μεσολεύκοις καὶ περιέζωνται ταραντῖνον καλύπτρον αὐτοὺς μέχρι τῶν σφυρῶν. σιγῇ δὲ διὰ τοῦ πυλῶνος εἰσελθόντες, ὅταν κατὰ μέσην τὴν ὀρχήστραν γένωνται, ἐπιστρέφουσιν εἰς τὸ θέατρον λέγοντες·

ἀνάγετ', εὐρυχωρίαν ποι-
εῖτε τῷ θεῷ· ἐθέλει γὰρ
[ὁ θεός] ὀρθὸς ἐσφυδωμένος
διὰ μέσου βαδίζειν.

οἱ δὲ φαλλοφόροι, φησὶν, προσωπεῖον μὲν οὐ λαμβάνουσιν, προσκόπιον δ' ἐξ ἐρπύλλου περιτιθέμενοι καὶ παιδέρωτος ἐπάνω τούτου ἐπιτίθενται στέφανον δασὺν ἴων καὶ κιττοῦ· καυνάκας τε περιβεβλημένοι παρέρχονται οἱ μὲν ἐκ παρόδου, οἱ δὲ κατὰ μέσας τὰς θύρας, βαίνοντες ἐν ῥυθμῷ καὶ λέγοντες·

σοί, Βάκχε, τάνδε μοῦσαν ἀγλαῖζομεν,
ἀπλοῦν ῥυθμὸν χέοντες αἰόλω μέλει,
καινάν, ἀπαρθέρευτον, οὐ τι ταῖς πάρος
κεχρημέναν ὠδαῖσιν, ἀλλ' ἀκήρατον
κατάρχομεν τὸν ὕμνον.

εἶτα προστρέχοντες ἐτώθαζον οὓς [ἄν] προέλοιτο, στάδην δὲ ἔπραττον· ὁ δὲ φαλλοφόρος ἰθὺ βαδίζων καταπασθεῖς αἰθάλω.

Καὶ ἡ τραγωδία καὶ ἡ κωμωδία προέκυψαν ἀπὸ τὸν αὐτοσχεδιασμό. Ἡ μὲν τραγωδία προέκυψε ἀπὸ τοὺς ἐξάρχοντες τοῦ διθύραμβου, ἡ δὲ κωμωδία ἀπὸ τοὺς ἐξάρχοντες τῶν φαλλικῶν τραγουδιῶν, τὰ ὁποῖα διατηροῦνται καὶ σήμερα σε πολλὰς πόλεις.

Ὁ Σήμος ἀπὸ τῆς Δήλου στὸ ἔργο του *Περί Παιάνων* γράφει τὰ ἐξῆς. [...] Οἱ ἰθύφαλλοι φοροῦν μάσκες ποὺ παριστάνουν μεθυσμένους καὶ στεφάνια στὸ κεφάλι. Φοροῦν χιτῶνες με λευκὴ ρίγα καὶ χρωματιστὰ μανίκια καὶ ἓνα μακρὸ φόρεμα ποὺ φτάνει ὡς τοὺς ἀστραγάλους. Μπαίνουν σιωπηλοὶ ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ θεάτρου, καὶ ὅταν φτάσουν στὴ μέση τῆς ὀρχήστρας στρέφονται πρὸς τοὺς θεατῆς καὶ ἀπαγγέλλουν:

Πίσω, κάνετε πίσω, ἀνοίξτε χώρο
για τὸν θεό. Γιατί ὁ θεός θέλει
ὀρθίος καὶ φουσκωμένος
να προχωρήσει ἀνάμεσά σας.

Οἱ φαλλοφόροι πάλι δὲν ἔχουν μάσκες, ἀλλὰ φοροῦν γύρω ἀπὸ τὸ κεφάλι τοὺς ἓναν κεφαλόδεσμο ἀπὸ θυμάρη καὶ ἀγρία πουρνάρια καὶ πάνω σὲ αὐτὸν βάζουν στεφάνια ἀπὸ μενεξέδες καὶ κισσό. Φοροῦν χοντρά μάλλινα φορέματα. Μπαίνουν στὸ θέατρο, ἄλλοι ἀπὸ τὶς παρόδους, ἄλλοι ἀπὸ τὴν κεντρικὴ εἴσοδο τῆς σκηνῆς, προχωροῦν ρυθμικά καὶ τραγουδοῦν:

Για σένα, Βάκχε, τραγουδοῦμε δοξαστικά αὐτὸ τὸ ἄσμα,
χυμένο σὲ ἀπλό ρυθμὸ καὶ ποικίλες μελωδίες,
καινούργιο καὶ παρθένο. Δὲν ἔχει χρησιμοποιηθεῖ
σὲ ἄλλα τραγούδια ὁ ὕμνος ποὺ σου τραγουδάμε
ἀλλὰ εἶναι ἀμόλυντος.

Ἐπειτα τρέχουν μπροστά, διαλέγουν ὁ καθένας κάποιους θεατῆς καὶ ἀρχίζουν νὰ τοὺς περιγελοῦν. Εκείνος ὅμως ποὺ κρατᾷ τὸ κοντάρι με τὸν φαλλὸ βαδίζει εὐθεῖα μπροστά καὶ ἔχει τὸ πρόσωπο πασαλειμμένο με καπνία.

Μελανόμορφη αττική
κύλικα με παράσταση
φαλλικών πομπών.

Φλωρεντία, Museo
Archeologico Etrusco
3897, περ. 550 π.Χ.

Αριστοφάνης, *Αχαρνής* 241-279

ΔΙΚΑΙΟΠΟΛΙΣ εὐφημεῖτε, εὐφημεῖτε.
προῖτω ἔς τὸ πρόσθεν ὀλίγον ἢ κανηφόρος.
ὁ Ξανθίας τὸν φαλλὸν ὀρθὸν στησάτω.
κατάθου τὸ κανοῦν, ὦ θύγατερ, ἴν' ἀπαρξώμεθα.

ΘΥΓΑΤΗΡ

ὦ μῆτερ, ἀνάδος δεῦρο τὴν ἐτνήρυσιν,
ἴν' ἔτνος καταχέω τοῦλατῆρος τουτουί.
ΔΙ. καὶ μὴν καλὸν γ' ἔστ'. ὦ Διόνυσε δέσποτα,
κεχαρισμένως σοι τήνδε τὴν πομπὴν ἐμὲ
πέμψαντα καὶ θύσαντα μετὰ τῶν οἰκετῶν
ἀγαγεῖν τυχηρῶς τὰ κατ' ἀγροὺς Διονύσια,
στρατιᾶς ἀπαλλαχθέντα· τὰς σπονδὰς δέ μοι
καλῶς ξυνενεγκεῖν τὰς τριακοντούτιδας.
ἄγ', ὦ θύγατερ, ὅπως τὸ κανοῦν καλῆ καλῶς
οἴσεις βλέπουσα θυμβροφάγον. ὡς μακάριος
ὅστις σ' ὀπύσει κάκποιήσεται γαλᾶς
σοῦ μηδὲν ἤττους βδεῖν, ἐπειδὰν ὄρθρος ἦ.
πρόβαινε, κὰν τῶχλω φυλάττεσθαι σφόδρα
μὴ τις λαθῶν σου περιτράγη τὰ χρυσία.
ὦ Ξανθία, σφῶν δ' ἐστὶν ὀρθὸς ἐκτέος
ὁ φαλλὸς ἐξόπισθε τῆς κανηφόρου·
ἐγὼ δ' ἀκολουθῶν ἕσομαι τὸ φαλλικόν·
σὺ δ', ὦ γύναι, θεῶ μ' ἀπὸ τοῦ τέγουσ. πρόβα.

Φαλῆς, ἑταῖρε Βακχίου,

ξύγκωμε, νυκτοπεριπλάνητε, μοιχέ, παιδεραστά,
ἔκτω σ' ἔτει προσεῖπον εἰς τὸν δῆμον ἐλθῶν ἄσμενος,
σπονδὰς ποιησάμενος ἑμαυτῷ, πραγμάτων τε καὶ μαχῶν
καὶ Λαμάχων ἀπαλλαγείς.
πολλῶ γάρ ἐσθ' ἦδιον, ὦ Φαλῆς Φαλῆς,
κλέπτουσαν εὐρόνθ' ὠρικτὴν ὕληφόρον,
τὴν Στρυμοδώρου Θοῤᾶτταν ἐκ τοῦ φελλέως,
μέσσην λαβόντ', ἄραντα, καταβαλόντα καταγιγαρτίσαι.
Φαλῆς Φαλῆς,
ἐὰν μεθ' ἡμῶν ξυμπίης, ἐκ κραιπάλης
ἔωθεν εἰρήνης ῥοφήσει τρύβλιον·
ἢ δ' ἀσπίς ἐν τῷ φεψάλῳ κρεμῆσεται.

ΔΙΚ. Κλείστε τὸ στόμα σε ιερὴ σιγῆ.
Προχώρα λίγο εσύ ἢ κανιστροφόρα.
Ὄρθιο να στήσει τὸ φαλλὸ ο Ξανθίας.
Τὸ κἀνιστρό σου ἀκούμπησέ το, κόρη,
κατάχαμα, τὰ πρόσφορα ν' ἀρχίσω.
ΚΟΡΗ Για πέρασέ μου, μάνα, τὴν κουτάλα,
χυλὸ να χύσω πάνω στο γλυκὸ μου.
ΔΙΚ. Εντάξει εἶν' ὅλα. Ω Διόνυσε, ὦ θεέ μου,
δέξου τὴ λιτανεία καὶ τὴ θυσία
που σου προσφέρνω ἐγὼ με τοὺς δικούς μου·
κι ἢ χάρη σου ἀς βοηθήσει, εὐτυχισμένα
σ' ἀγροτικά Διονύσια να γιορτάσω
ἀπ' τοῦ στρατοῦ τὰ βάρη ἀπαλλαγμένως·
καὶ κάμε, θεέ μας, να ἴβγει σε καλὸ
ἢ συνθήκη τριαντάχρονης εἰρήνης.
Τὸ κἀνιστρό σου κράτα, θυγατέρα,
με ὄψη αὐστηρή, σα να μασάς πιπέρι,
κι ἔτσι ὁμορφα ὅπως ὁμορφή εἶσαι κι ἢ ἴδια.
Καλότυχος ὁ νιος που θα συ πάρει·
καὶ θα τοῦ κάμεις κόρες σα γατούλες
που θα τις ἀμολάνε τις ἀγούλες
ἀπ' ἀπ' ἀπανωτά, ὅπως κάνεις κι ἢ ἴδια.
Προχώρα, κόρη μου, ἔλα, βήμα βήμα,
καὶ στα χρυσαφικά σου ἔχε τὸ νοῦ σου,
μην τ' ἀρπάξει κανεὶς σε τόσον κόσμο.
Ὀλόρθο τὸ φαλλὸ κρατάτε πίσω
ἀπ' τὴν κανιστροφόρα εσεῖς, Ξανθία·
κι ἀκολουθώντας, τοῦ φαλλοῦ τὸν ὕμνο
ἐγὼ θα πῶ· γυναίκα, εσύ να φύγεις
καὶ να κοιτάζεις ἀπ' τὸ δῶμα. Ἐμπρός!

Θεέ τοῦ φαλλοῦ, θεέ τοῦ φαλλοῦ,
εσύ τοῦ Βάκχου συνοδέ
καὶ τῶν γλεντιῶν μας σύντροφε,
ὦ νυκτοπάτη κυνηγέ
τῶν νέων καὶ κλέφτη τοῦ ἔρωτα,
πέντε χρονιές δε σ' εἶχα δεῖ,
μα τώρα, πάλι στο χωριό,
σε χαιρετῶ χαροῦμενος·
ἐκλεισα εἰρήνη μόνος μου
καὶ γλίτωσα ἀπ' τὰ βάσανα
κι ἀπὸ τοὺς πολεμόχαρους.
Δε θέλω μάχες· πόσο πιο γλυκὸ εἶναι

τὴ νόστιμη θρακιώτισσα να σμιζῶ,
τὴ δούλα τοῦ Στρυμόδωρου, στο λόγγο,
ξύλα κλεφτά στην πλάτη να σηκώνει
καὶ σφίγγοντάς τὴ δυνατὰ
στην ἀγκαλιά μου σηκωτῆ
να τὴν ξαπλώσω καταγής
καὶ να τὴς κόψω τὸν ἀνθό.
Θεέ τοῦ φαλλοῦ, θεέ τοῦ φαλλοῦ!
Ἐλα κι εσύ να πεις στὴ συντροφιά μας
καὶ τότε ἀυγὴν ἀυγὴ τὴν ἄλλη μέρα,
τοῦ μεθυσιοῦ ἢ ζαλάδα πρὶν περάσει,
θα σου προσφέρω ἕνα φλιτζάνι εἰρήνη.
(μτφ. Θρ. Σταύρου)

Η γραμματολογική γενεαλογία της κωμωδίας: ιαμβική ποίηση

Αριστοτέλης, *Περί ποιητικής* 1448b 20-1449a 6

κατὰ φύσιν δὲ ὄντος ἡμῖν τοῦ μιμεῖσθαι καὶ τῆς ἁρμονίας καὶ τοῦ ῥυθμοῦ (τὰ γὰρ μέτρα ὅτι μόρια τῶν ῥυθμῶν ἐστὶ φανερόν) ἐξ ἀρχῆς οἱ πεφυκότες πρὸς αὐτὰ μάλιστα κατὰ μικρὸν προάγοντες ἐγέννησαν τὴν ποίησιν ἐκ τῶν αὐτοσχεδιασμάτων. διεσπάσθη δὲ κατὰ τὰ οἰκεῖα ἦθη ἡ ποίησις· οἱ μὲν γὰρ σεμνότεροι τὰς καλὰς ἐμιμοῦντο πράξεις καὶ τὰς τῶν τοιούτων, οἱ δὲ εὐτελέστεροι τὰς τῶν φαύλων, πρῶτον ψόγους ποιοῦντες, ὥσπερ ἕτεροι ὕμνους καὶ ἐγκώμια. τῶν μὲν οὖν πρὸ Ὀμήρου οὐδενὸς ἔχομεν εἰπεῖν τοιοῦτον ποίημα, εἰκὸς δὲ εἶναι πολλοῦς, ἀπὸ δὲ Ὀμήρου ἀρξαμένοις ἔστιν, οἷον ἐκείνου ὁ Μαργίτης καὶ τὰ τοιαῦτα. ἐν οἷς κατὰ τὸ ἀρμόττον καὶ τὸ ἰαμβεῖον ἦλθε μέτρον — διὸ καὶ ἰαμβεῖον καλεῖται νῦν, ὅτι ἐν τῷ μέτρῳ τούτῳ ἰαμβίζον ἀλλήλους. καὶ ἐγένοντο τῶν παλαιῶν οἱ μὲν ἥρωικῶν οἱ δὲ ἰάμβων ποιηταί. ὥσπερ δὲ καὶ τὰ σπουδαῖα μάλιστα ποιητῆς Ὀμηρος ἦν (μόνος γὰρ οὐχ ὅτι εὖ ἀλλὰ καὶ μιμήσεις δραματικὰς ἐποίησεν), οὕτως καὶ τὸ τῆς κωμωδίας σχῆμα πρῶτος ὑπέδειξεν, οὐ ψόγον ἀλλὰ τὸ γελοῖον δραματοποιήσας· ὁ γὰρ Μαργίτης ἀνάλογον ἔχει, ὥσπερ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια πρὸς τὰς τραγωδίας, οὕτω καὶ οὗτος πρὸς τὰς κωμωδίας. παραφανείσης δὲ τῆς τραγωδίας καὶ κωμωδίας οἱ ἐφ’ ἐκατέραν τὴν ποίησιν ὁρμῶντες κατὰ τὴν οἰκεῖαν φύσιν οἱ μὲν ἀντὶ τῶν ἰάμβων κωμωδοποιοὶ ἐγένοντο, οἱ δὲ ἀντὶ τῶν ἐπῶν τραγωδοδιδάσκαλοι, διὰ τὸ μείζω καὶ ἐντιμότερα τὰ σχήματα εἶναι ταῦτα ἐκείνων.

Αφοῦ λοιπόν η μίμηση εἶναι κάτι βαλμένο μέσα μας ἀπὸ τὴ φύση, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ αἴσθησις τῆς ἁρμονίας καὶ τοῦ ρυθμοῦ (εἶναι φανερό ὅτι τὰ μέτρα εἶναι μόρια τῶν ρυθμῶν), ὅσοι ἦταν ἀπὸ μίας ἀρχῆς ἰδιαίτερα προικισμένοι σ’ αὐτὰ τὰ πράγματα ἀπὸ τὴ φύση, προάγοντάς τα —σιγά σιγά— δημιούργησαν ἀπὸ τὰ ἀρχικά αὐτοσχεδιάσματα τὴν ποίηση. Ἡ ποίηση, πάντως, δὲν ἀργησε νὰ διασπασθεῖ σύμφωνα με τὸν χαρακτήρα τῶν ἐπιμέρους ποιητῶν: οἱ σοβαρότεροι ἀπὸ αὐτοὺς παρουσίαζαν στὴν ποίησίν τους τις ωραίες καὶ ευγενεῖς πράξεις, καθὼς καὶ τις πράξεις τῶν ωραίων καὶ ευγενῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ οἱ κατώτεροι τις πράξεις τῶν μικρότερης ἀξίας ἀνθρώπων. Στὴν ἀρχὴ οἱ δεῦτεροι ἐγράφαν ποιήματα με ἐπικριτικὸ καὶ υβριστικὸ περιεχόμενο, ἐνῶ οἱ πρῶτοι ποιήματα με ὑμνητικὸ καὶ ἐγκωμιαστικὸ περιεχόμενο. Πρὶν λοιπόν ἀπὸ τὸν Ὀμηρο δὲν ἔχουμε νὰ πούμε τὸ ὄνομα οὔτε ἐνός ποιητῆ τέτοιου ποιήματος, εἶναι ὁμῶς λογικὸ νὰ δεχτούμε ὅτι υπήρχαν πολλοί. Ἀντίθετα, ἀπὸ τὸν Ὀμηρο καὶ ὕστερα μποροῦμε νὰ αναφέρουμε τέτοια ποιήματα· ἐπὶ παραδείγματι τὸν *Μαργίτη* τοῦ Ὀμήρου καὶ ὅλα τὰ παρόμοια ποιήματα. Σ’ αὐτὰ τὰ ποιήματα ἦρθε ἀπὸ μόνου τοῦ σε χρῆσι καὶ τὸ πιο ταιριαστὸ μέτρο, ποῦ εἶναι τὸ ἰαμβικὸ (γι’ αὐτὸ καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ λέγεται ὡς σήμερα *ιαμβικὸ* τὸ μέτρο αὐτὸ, ἐπειδὴ με αὐτὸ τὸ μέτρο *ἰαμβίζον* ὁ ἕνας τὸν ἄλλον), καὶ ἔτσι κάποιοι ἀπὸ τοὺς παλαιούς ποιητὲς ἐγράφαν πια ἠρωικοὺς καὶ κάποιοι ἄλλοι ἰαμβικοὺς στίχους. Καὶ ὅπως ὁ Ὀμηρος ἦταν ὁ κατεξοχὴν ποιητῆς στὸ εἶδος τῆς σοβαρῆς ποίησης (δὲν υπήρξε, πράγματι, ἀπλὰ καὶ μόνου ωραίων ποιημάτων δημιουργός, ἀλλὰ ἔκανε καὶ δραματικὸν χαρακτήρα μιμήσεις στὴν ποίησίν του), ἔτσι υπήρξε καὶ ὁ πρῶτος ποῦ υπέδειξε τις γενικὲς γραμμὲς τῆς κωμωδίας δραματοποιώντας ὄχι τὸν ψόγο, ἀλλὰ τὸ γελοῖο. Σε ὅποια δηλαδὴ σχέση βρίσκεται ἡ *Ἰλιάδα* καὶ ἡ *Ὀδύσσεια* πρὸς τις τραγωδίες, στὴν ἴδια σχέση βρίσκεται καὶ ὁ *Μαργίτης* πρὸς τις κωμωδίες. Καὶ ὅταν ἔκαναν τὴν ἐμφάνισίν τους ἡ τραγωδία καὶ ἡ κωμωδία, ἀπὸ ὅλους αὐτοὺς ποῦ, ἀνάλογα με τὴ φύση τοῦ ὁ καθένας, εἶχαν κλίση πρὸς τὸ ἕνα ἢ πρὸς τὸ ἄλλο εἶδος ποίησης, μερικοὶ ἐγίναν ποιητὲς κωμωδιῶν ἀπὸ ποιητὲς ἰαμβικῶν ποιημάτων ποῦ ἦταν, καὶ ἄλλοι, ἀπὸ ποιητὲς ἐπῶν ποῦ ἦταν, ἐγίναν ποιητὲς τραγωδιῶν· ὁ λόγος ἦταν ὅτι τὰ καινούργια αὐτὰ εἶδη ἦταν σημαντικότερα ἀπὸ ἐκεῖνα καὶ τὰ τιμοῦσαν πιο πολύ.

(μτφ. Δημ. Λυπουρλής)

Παλαιά Κωμωδία και ίαμβος

Κρατίνος, *Αρχίλοχοι* απ. 2 Kassel-Austin.

οἷον σοφιστῶν σμῆνος ἀνεδιφήσατε

Διογένης ο Λαέρτιος, *Βίοι φιλοσόφων* 1.12: οἱ δὲ σοφοὶ καὶ σοφισταὶ ἐκαλοῦντο· καὶ οὐ μόνον <οὔτοι>, ἀλλὰ καὶ οἱ ποιηταὶ σοφισταί, καθὰ καὶ Κρατῖνος ἐν *Ἀρχιλόχοις* τοὺς περὶ Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον ἐπαινῶν οὕτως καλεῖ.

Βρε σεις, πόσοι σοφιστές αναδυθήκατε πια — σμάρι ολόκληρο!

Οι σοφοί αποκαλούνταν και σοφιστές, και όχι μόνον αυτοί: οι ποιητές επίσης λέγονταν σοφιστές. Έτσι αποκαλεί και ο Κρατίνος τους οπαδούς του Ομήρου και του Ησίοδου, στην κωμωδία *Αρχίλοχοι*.

απ. 6 Kassel-Austin.

εἶδες τὴν Θασίαν ἄλμην, οἷ' ἅττα βαῦζει;
ὥς εὖ καὶ ταχέως ἀπετείσατο καὶ παραχρῆμα.
οὐ μέντοι παρὰ κωφὸν ὁ τυφλὸς ἔοικε λαλῆσαι

Πω πω, τι καυτερή η σάλτσα της Θάσου! Είδες πώς κρώζει;
Ωραία του τα αντιγύρισε όλα, και γρήγορα και στο λεπτό.
Θαρρώ, δεν έπιασε καναν μουγγό ο τυφλός, να του τα ψάλει.

Αριστοφάνης, *Ειρήνη* 1265–1304.

ΤΡΥΓΑΙΟΣ νῆ τὸν Δί', ὡς τὰ παιδί' ἤδη ἔξερχεται
οὐρησόμενα τὰ τῶν ἐπικλήτων δεῦρ', ἵνα
ἄπτι ἄσεται προαναβάληταί, μοι δοκεῖ.
ἀλλ' ὅ τι περ ἄδεις ἐπινοεῖς, ὦ παιδίον,
αὐτοῦ παρ' ἐμέ στὰν πρότερον ἀναβαλοῦ ἴναθ' αἰ.
ΠΑΙΣ Α' "νῦν αὐθ' ὀπλοτέρων ἀνδρῶν ἀρχώμεθα—" ΤΡ. παῦσαι
ὀπλοτέρους ἄδων, καὶ ταῦτ', ὦ τρισκακόδαμον,
εἰρήνης οὐσης· ἀμαθές γ' εἶ καὶ κατάρατον.
ΠΑΙΣ Α' "οἱ δ' ὅτε δὴ σχεδὸν ἦσαν ἐπ' ἀλλήλοισιν ἰόντες,
σύν ῥ' ἔβαλον ῥινούς τε καὶ ἀσπίδας ὀμφαλοέσσας".
ΤΡ. ἀσπίδας; οὐ παύσει μεμνημένος ἀσπίδος ἡμῖν;
ΠΑΙΣ Α' "ἔνθα δ' ἄμ' οἰμωγὴ τε καὶ εὐχολὴ πέλεν ἀνδρῶν".
ΤΡ. ἀνδρῶν οἰμωγὴ; κλαύσει, νῆ τὸν Διόνυσον,
οἰμωγὰς ἄδων, καὶ ταύτας ὀμφαλοέσσας.
ΠΑΙΣ Α' ἀλλὰ τί δῆτ' ἄδω; σὺ γὰρ εἶπέ μοι οἴστισι χαίρεις.
ΤΡ. "ὡς οἱ μὲν δαίνυντο βοῶν κρέα", καὶ τὰ τοιαντί
"ἄριστον προτίθεντο καὶ ἄτθ' ἤδιστα πάσασθαι".
ΠΑΙΣ Α' "ὡς οἱ μὲν δαίνυντο βοῶν κρέα, καὶ χένας ἵππων
ἔκλυον ἰδρώνοντας, ἐπεὶ πολέμου ἐκόρεσθον".
ΤΡ. εἰέν· ἐκόρεσθον τοῦ πολέμου, κᾶτ' ἦσθιον.
ταῦτ' ἄδε, ταῦθ', ὡς ἦσθιον κεκορημένοι.
ΠΑΙΣ Α' "θωρήσονται ἄρ' ἔπειτα πεπαυμένοι—" ΤΡ. ἄσμενοι, οἶμαι.
ΠΑΙΣ Α' "πύργων δ' ἐξεχέοντο, βοῆ δ' ἄσβεστος ὀρώρει".
ΤΡ. κάκιστ' ἀπόλοιο, παιδάριον, αὐταῖς μάχαις·
οὐδὲν γὰρ ἄδεις πλὴν πολέμου. τοῦ καὶ ποτ' εἶ;
ΠΑΙΣ Α' ἐγώ; ΤΡ. σὺ μέντοι νῆ Δί'. ΠΑΙΣ Α' υἱὸς Λαμάχου.
ΤΡ. αἰβοῦ·
ἦ γὰρ ἐγὼ θαύμαζον ἀκούων, εἰ σὺ μὴ εἶης
ἀνδρὸς βουλομάχου καὶ κλαυσιμάχου τινὸς υἱός.
ἄπερρε καὶ τοῖς λογχοφόροισιν ἄδ' ἰών.
ποῦ μοι τὸ τοῦ Κλεωνύμου ἵστι παιδίον;
ἄσον πρὶν εἰσιέναι τι· σὺ γὰρ εὖ οἶδ' ὅτι
οὐ πράγματ' ἄσει· σὺ φρονος γὰρ εἶ πατρός.
ΠΑΙΣ Β' "ἀσπίδι μὲν Σαίῳν τις ἀγάλλεται, ἦν παρὰ θάμνω
ἔντος ἀμώμητον κάλλιπον οὐκ ἐθέλων".
ΤΡ. εἶπέ μοι, ὦ πόσθων, ἐς τὸν σαντοῦ πατέρ' ἄδεις;
ΠΑΙΣ Β' "ψυχὴν δ' ἐξεσάωσα—" ΤΡ. κατήσχυνας δὲ τοκῆας.
ἀλλ' εἰσίσωμεν. εὖ γὰρ οἶδ' ἐγὼ σαφῶς
ὅτι ταῦθ' ὅσ' ἦσας ἄρτι περὶ τῆς ἀσπίδος
οὐ μὴ ἰπλάθη ποτ', ὦν ἐκείνου τοῦ πατρός.

ΤΡΥ. Βγαίνουν και τα παιδιά των καλεσμένων,
να κάνουν τσίσα, αλλά και να προβάρουν
τα τραγούδια που θα ἔχουνε να πούνε.
Εσύ, μικρέ, σαν τί θα τραγουδήσεις;
Για στάσου εδώ και πες το να τ' ακούσω.
ΠΑΙΔΙ Α' Οπ λα, λαλά, τραγουδώ τους λεβέντηδες... ΤΡΥ. Όπλα; Βρε κόφ' το·
κλείσαμε ειρήνη και για όπλα θα λες, κακομοίρικο: Σώπα.
ΠΑΙΔΙ Α' Κι όταν ζυγώσαν, καθώς αντιμέτωποι τότε χιμούσαν,
οι αφαιωτές τους τρακάρανε ασπίδες, μαζί και σκουτάρια.
ΤΡΥ. Κόψε, μωρέ, τις ασπίδες· για ασπίδες εἶν' ὥρα να λέμε;
ΠΑΙΔΙ Α' Ἀκουγες τότε και θριάμβων κραυγές και λεβέντηδων θρήνους.
ΤΡΥ. Θρήνους λεβέντηδων; Α, μα τον Διόνυσο, πάει, θα σ' τις βρέξω·
θρήνους, μωρέ, τραγουδάς; Και τί θρήνους δα κιόλας; Με αφάλι!
ΠΑΙΔΙ Α' Ποιό τότε τραγούδι να πω; Τί τραγούδια σ' αρέσουν;
ΤΡΥ. «Βάλληκαν κρέατα να τρων βοδινά». Κάτι τέτοια· δεν ξέρεις;
«Στρώσανε μπρος τους πολλά φαγητά, τα πιο νόστιμ' απ' όλα».
ΠΑΙΔΙ Α' Βάλληκαν κρέατα να τρων βοδινά και ξεξεύανε τ' άτια,
που σταζοβόλαγε ιδρώτα ο λαϊμός τους, χορτάτοι από μάχη.
ΤΡΥ. Χόρτασαν μάχη κι έτρωγαν· ας είναι·
τραγούδα αυτά, πως έτρωγαν χορτάτοι.
ΠΑΙΔΙ Α' Κι όταν τελειώσαν, καλά θωρακίζονταν... ΤΡΥ. Θα ήρθαν στο κέφι.
ΠΑΙΔΙ Α' Κι έξω απ' το κάστρο χιμήζανε μ' αλαλαγμούς του πολέμου.
ΤΡΥ. Άι στην οργή κι εσύ κι οι αλαλαγμοί σου!
Όλο για μάχες λες· βρε, τίνος είσαι;
ΠΑΙΔΙ Α' Εγώ; ΤΡΥ. Ποιός άλλος; ΠΑΙΔΙ Α' Γιος του Λάμαχου είμαι.
ΤΡΥ. Πω πω!
Θα ἔταν παράξενο, αλήθεια, μ' αυτά που μας λες τα τραγούδια,
κάποιου φιλόμαχου ή κάποιου κλαυσόμαχου γιος αν δεν ήσουν.
Δρόμο! Στους λογχοφόρους σύρε πες τα.
Μα πού ἔναι ο γιος του Κλεώνυμου; Τραγούδα,
παιδί μου, εσύ· πατέρα φρόνιμο έχεις·
δε θα λες φιλοπόλεμα τραγούδια.
ΠΑΙΔΙ Β' Την αφεγάδιαστη ασπίδα μου, που άθελα πλάι σ' ένα θάμνο
πέταξα, κάποιος εχθρός Σάιος τη χαίρεται· ναι...
ΤΡΥ. Για τον πατέρα σου, βρε, τραγουδάς; Μωρέ γεια σου, λεβέντη.
ΠΑΙΔΙ Β' Σώθηκε ωστόσο η ζωή μου... ΤΡΥ. οι γονιοί σου ντροπιάστηκαν όμως.
Μα πάμε μέσα· το τραγούδι που είπες
για την ασπίδα δε θα το ξεχάσεις·
σίγουρα, αφού είσαι γιος τέτοιου πατέρα.

(μτφ. Θρ. Σταύρου)

Ιστορία και κριτική της λογοτεχνίας στον 5ο αι. π.Χ.:

Γλαύκος ο Ρηγίνος

Γλαύκος ο Ρηγίνος, *Περὶ ἀρχαίων ποιητῶν καὶ μουσικῶν*

Αρποκρατίων μ 40 Keaney

Μουσαῖος ... εἰρήκασι δὲ περὶ αὐτοῦ ἄλλοι τε καὶ Γλαῦκος.

Ψευδο-Πλούταρχος, *Περὶ μουσικῆς* 1132e-f

Ἔοικε δὲ κατὰ τὴν τέχνην τὴν κιθαρῳδικὴν ὁ Τέρπανδρος διεννηοχένοι· τὰ Πύθια γὰρ τετράκις ἐξῆς νενικηκῶς ἀναγράφεται. καὶ τοῖς χρόνοις δὲ σφόδρα παλαιός ἐστι· πρεσβύτερον γοῦν αὐτὸν Ἀρχιλόχου ἀποφαίνει Γλαῦκος ὁ ἐξ Ἰταλίας ἐν συγγράμματι τινὶ τῷ Περὶ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν τε καὶ μουσικῶν· φησὶ γὰρ αὐτὸν δευτέρου γενέσθαι μετὰ τοὺς πρώτους ποιήσαντας ἀλφωδίαν.

Ψευδο-Πλούταρχος, *Περὶ μουσικῆς* 1133f

Ὅτι δ' ἐστὶν Ὀλύμπου ὁ ἀρμάτιος νόμος, ἐκ τῆς Γλαύκου ἀναγραφῆς τῆς Ὑπὲρ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν μάθοι ἂν τις· καὶ ἔτι γνοίη ὅτι Στησίχορος ὁ Ἰμεραῖος οὔτ' Ὀρφέα οὔτε Τέρπανδρον οὔτ' Ἀρχίλοχον οὔτε Θαλήταν ἐμιμήσατο, ἀλλ' Ὀλυμπον, χρησάμενος τῷ ἀρματίῳ νόμῳ καὶ τῷ κατὰ δάκτυλον εἶδει, ὃ τινες ἐξ ὀρθίου νόμου φασὶν εἶναι.

Ψευδο-Πλούταρχος, *Περὶ μουσικῆς* 1134d-f

Καὶ περὶ Θαλήτα δὲ τοῦ Κρητός, εἰ παιάνων γεγένηται ποιητῆς, ἀμφισβητεῖται. Γλαῦκος γὰρ μετ' Ἀρχίλοχον φάσκων γεγενῆσθαι Θαλήταν, μεμιμησθαι μὲν αὐτόν φησι τὰ Ἀρχιλόχου μέλη, ἐπὶ δὲ τὸ μακρότερον ἐκτείνει, καὶ Μάρωνα καὶ Κρητικὸν ῥυθμὸν εἰς τὴν μελοποιίαν ἐνθεῖναι· οἷς Ἀρχίλοχον μὴ κεχρησθαι, ἀλλ' οὐδ' Ὀρφέα οὐδὲ Τέρπανδρον· ἐκ γὰρ τῆς Ὀλύμπου ἀλλήσεως Θαλήταν φασὶν ἐξεργάσθαι ταῦτα καὶ δόξαι ποιητὴν ἀγαθὸν γεγονέναι. Περὶ δὲ Ξενοκρίτου, ὃς ἦν τὸ γένος ἐκ Λοκρῶν τῶν ἐν Ἰταλία, ἀμφισβητεῖται εἰ παιάνων ποιητῆς γέγονεν· ἥρωικῶν γὰρ ὑποθέσεων πράγματα ἐχουσῶν ποιητὴν γεγονέναι φασὶν αὐτόν· διὸ καὶ τινες διθυράμβους καλεῖν αὐτοῦ τὰς ὑποθέσεις· πρεσβύτερον δὲ τῇ ἡλικίᾳ φησὶν ὁ Γλαῦκος Θαλήταν Ξενοκρίτου γεγονέναι.

Διογένης Λαέρτιος 9.38

τῶν Πυθαγορικῶν τινος ἀκοῦσαί φησιν αὐτόν (Δημόκριτον) Γλαῦκος ὁ Ῥηγίνος, κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους αὐτῷ γεγονώς.

Διογένης Λαέρτιος 8.52

εἰς δὲ Θουρίου αὐτόν (Ἐμπεδοκλέα) νεωστὶ παντελῶς ἐκτισμένους Γλαῦκος ἐλθεῖν φησιν.

Σχόλιο εἰς Εὐριπίδου *Ἐκάβην* 41 (I σ. 17 Schwartz)

ὑπὸ Νεοπτολέμου φασὶν αὐτὴν σφαγιασθῆναι Εὐριπίδης καὶ Ἴβυκος· ὁ δὲ τὰ Κυπριακὰ ποιήσας φησὶν ὑπὸ Ὀδυσσεῶς καὶ Διομήδους ἐν τῇ τῆς πόλεως ἀλώσει τραυματισθεῖσαν ἀπολέσθαι, ταφῆναι δὲ ὑπὸ Νεοπτολέμου, ὡς Γλαῦκος γράφει.

Ιστορία και κριτική της λογοτεχνίας στον 5ο αι. π.Χ.:

Δημόκριτος και Μεγαρίτες

Δημόκριτος, 68 B 16a, 17, 18 Diels-Kranz

16a. ΠΕΡΙ ΠΟΙΗΣΙΟΣ

17. Κικέρων, *De orat.* 2.46.194: *saepe enim audivi poetam bonum neminem (id quod a Democrito et Platone in scriptis relictum esse dicunt) sine inflammatione animorum existere posse et sine quodam adflatu quasi furoris.*

Του ίδιου, *De divin.* 1.38.80: *negat enim sine furore Democritus quemquam poetam magnum esse posse, quod idem dicit Plato.*

Οράτιος, *Ars poetica* 295: *ingenium misera quia fortunatius arte credit et excludit sanos Helicone poetas Democritus.*

Έχω ακούσει συχνά (λένε πως το έχουν καταθέσει στα γραπτά τους ο Δημόκριτος και ο Πλάτων) ότι δεν μπορεί να υπάρξει κανένας καλός ποιητής χωρίς τη φλόγα της ψυχής και χωρίς κάποια πνοή μανίας, ας πούμε.

Ο Δημόκριτος δεν δέχεται ότι μπορεί κανένας ποιητής να είναι καλός δίχως μανία, και ο Πλάτων συμφωνεί.

Ο Δημόκριτος πιστεύει πως η ιδιοφυία είναι ανώτερη από την ταπεινή δεξιοτεχνία, και τους ποιητές που δεν έχουνε τρέλα τους αποκλείει από τον Ελικώνα.

18. Κλήμης ο Αλεξανδρεύς, *Στρωματείς* 6.168: και ὁ Δημόκριτος ὁμοίως ‘ποιητῆς δὲ ἄσσα μὲν ἂν γράφη μετ’ ἐnthουσιασμοῦ καὶ ἱεροῦ πνεύματος, καλὰ κάρτα ἐστίν’.

Αριστοτέλης, *Περὶ ποιητικῆς* 1448a 29-b 2

διὸ καὶ ἀντιποιοῦνται τῆς τε τραγωδίας καὶ τῆς κωμωδίας οἱ Δωριεῖς (τῆς μὲν γὰρ κωμωδίας οἱ Μεγαρεῖς οἳ τε ἐνταῦθα ὡς ἐπὶ τῆς παρ’ αὐτοῖς δημοκρατίας γενομένης καὶ οἱ ἐκ Σικελίας, ἐκεῖθεν γὰρ ἦν Ἐπίχαρμος ὁ ποιητῆς πολλῶ πρότερος ὢν Χιωνίδου καὶ Μάγνητος· καὶ τῆς τραγωδίας ἔνιοι τῶν ἐν Πελοποννήσῳ) ποιούμενοι τὰ ὀνόματα σημείων· αὐτοὶ μὲν γὰρ κώμας τὰς περιοικίδας καλεῖν φασιν, Ἀθηναίους δὲ δήμους, ὡς κωμωδοὺς οὐκ ἀπὸ τοῦ κωμάζειν λεχθέντας ἀλλὰ τῇ κατὰ κώμας πλάνῃ ἀτιμαζομένους ἐκ τοῦ ἄστεως· καὶ τὸ ποιεῖν αὐτοὶ μὲν δρᾶν, Ἀθηναίους δὲ πράττειν προσαγορεύειν.

Γι’ αυτό ακριβώς και διεκδικούν για τον εαυτό τους την εύρεση και της τραγωδίας και της κωμωδίας οι Δωριεῖς — της κωμωδίας οι Μεγαρεῖς, τόσο οι Μεγαρεῖς εδῶ στην Ελλάδα, που λένε ότι η κωμωδία γεννήθηκε όταν στον τόπο τους είχαν δημοκρατία, όσο και οι Μεγαρεῖς της Σικελίας, επειδή από εκεί ήταν ο ποιητής Επίχαρμος, που ήταν πολύ παλαιότερος από τον Χιωνίδη και τον Μάγνητα. Αλλά και την τραγωδία τη διεκδικούν κάποιοι από τους Δωριεῖς της Πελοποννήσου. Ως απόδειξη έφεραν τις λέξεις. Οι Δωριεῖς δηλαδή τα προάστια τα λένε *κώμας*, ενώ οι Αθηναῖοι *δήμους*, και θέλουν με αυτό να πουν ότι οι *κωμωδοί* ονομάστηκαν έτσι όχι από το *κωμάζω*, αλλά γιατί γύριζαν από *κώμη* σε *κώμη* περιφρονημένοι και διωγμένοι από την πόλη. Άλλωστε, το «κάνω» οι Δωριεῖς το λένε *δρᾶν*, ενώ οι Αθηναῖοι το λένε *πράττω*.

(μτφ. Δημ. Λυπουρλής)

Οι φαλλικοί υποκριτές της κωμωδίας

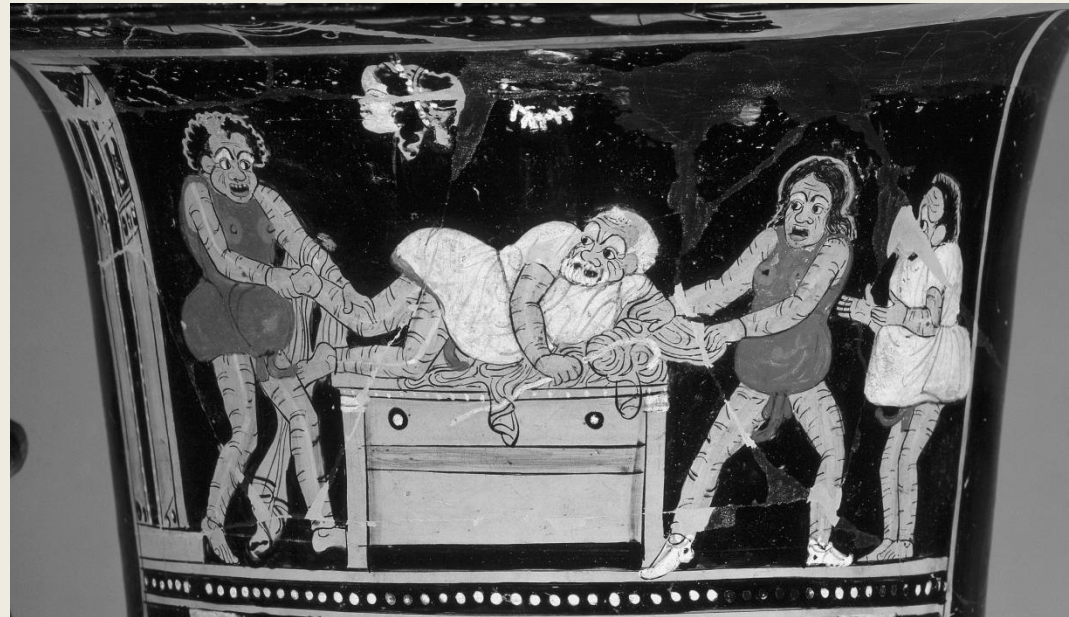
Αττικό αγαματίδιο από τερακότα: κωμικός δούλος με κλεμένο πουγκί. Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο 13.225.18, περ. 400-390 π.Χ.

Αττικό αγαματίδιο από τερακότα: κωμικός γέροντας που κλαίει. Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο 13.225.13, περ. 400-390 π.Χ.

Κωδωνόσχημος κρατήρας από την Απουλία. Μπάρι, Αρχαιολογικό Μουσείο 3899, περ. 380-370 π.Χ.

Καλυκωτός κρατήρας από το Paestum, Βερολίνο, Antikensammlung F 3044. Περ. 350 π.Χ.

Η σταδιακή εξαφάνιση του κωμικού φαλλού μετά το 340 π.Χ.

Καλυκωτός κρατήρας από τη Σικελία, Milazzo, Αρχαιολογική συλλογή 11039. Περ. 330 π.Χ.

Καλυκωτός κρατήρας από την Απουλία, Νάπολη, Αρχαιολογικό Μουσείο 118333. Περ. 340 π.Χ.

Απουλικό αγαματίδιο από τερακότα: κωμικός δούλος, καθιστός. Μουσείο J. Paul Getty, Καλιφόρνια, 96.AD.164. Περ. 300 π.Χ.

Αγαματίδιο από τερακότα από τη Μύρινα (Λέσβος): νεαρός άνδρας της κωμωδίας. Λούβρο. Περ. 200 π.Χ.

Αττικό αγαματίδιο από τερακότα: κωμικός στρατιώτης. Βρετανικό Μουσείο. Περ. 330-300 π.Χ.

Μύθος και ήθη της κωμωδίας

Αριστοτέλης, *Περί ποιητικής* 1449a 38-b 9

ή δὲ κωμωδία διὰ τὸ μὴ σπουδάζεσθαι ἐξ ἀρχῆς ἔλαθεν· καὶ γὰρ χορὸν κωμωδῶν ὀψέ ποτε ὁ ἄρχων ἔδωκεν, ἀλλ' ἐθελονταὶ ἦσαν. ἤδη δὲ σχήματά τινα αὐτῆς ἐχούσης οἱ λεγόμενοι αὐτῆς ποιηταὶ μνημονεύονται. τίς δὲ πρόσωπα ἀπέδωκεν ἢ προλόγους ἢ πλήθη ὑποκριτῶν καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἠγνόηται. τὸ δὲ μύθους ποιεῖν [Ἐπίχαρμος καὶ Φόρμις] τὸ μὲν ἐξ ἀρχῆς ἐκ Σικελίας ἦλθε, τῶν δὲ Αθήνησιν Κράτης πρῶτος ἤρξεν ἀφέμενος τῆς ἰαμβικῆς ιδέας καθόλου ποιεῖν λόγους καὶ μύθους.

Τα σχετικά με την κωμωδία ἔμειναν ἀγνωστα, ἐπειδὴ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν δὲν ελήφθησαν σοβαρὰ υπόψη· ἀπόδειξη εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι Χορὸς γιὰ κωμικὲς παραστάσεις ὁ ἀρχοντας ἔδωσε σχετικά ἀργά· ὡς τότε ἦταν θέμα ἐθελοντικῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας. Καὶ μόνο ὅταν ἡ κωμωδία ἀπέκτησε κάποιες οριστικοποιημένες πια μορφές ἀρχισαν οἱ ἄνθρωποι νὰ συγκρατοῦν στὴ μνήμη τοὺς ὀνόματα ποιητῶν τῆς. Ποιὸς ὅμως ἦταν ὁ εἰσηγητὴς τῶν προσωπειῶν, τῶν προλόγων ἢ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν υποκριτῶν, ὅλα αὐτὰ καὶ τὰ παρόμοια δὲν τα γνωρίζουμε. Τὸ πλάσιμο, πάντως, κωμικῶν μύθων ξεκίνησε ἀπὸ τὴ Σικελία: ἐκεῖ ἦταν ὁ Ἐπίχαρμος καὶ ὁ Φόρμις. Ἀπὸ τοὺς ποιητὲς ὅμως τῆς Ἀθήνας πρῶτος ὁ Κράτης, ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἰαμβικῆς ποίησης, ἀρχισε νὰ πλάθει γενικοῦ περιεχομένου υποθέσεις καὶ μύθους.

Αριστοτέλης, *Περί ποιητικής* 1448b 24-30

διεσπάσθη δὲ κατὰ τὰ οἰκεῖα ἤθη ἢ ποίησις· οἱ μὲν γὰρ σεμνότεροι τὰς καλὰς ἐμιμοῦντο πράξεις καὶ τὰς τῶν τοιούτων, οἱ δὲ εὐτελέστεροι τὰς τῶν φαύλων, πρῶτον ψόγους ποιοῦντες, ὥσπερ ἕτεροι ὕμνους καὶ ἐγκώμια. τῶν μὲν οὖν πρὸ Ὀμήρου οὐδενὸς ἔχομεν εἰπεῖν τοιοῦτον ποῖημα, εἰκὸς δὲ εἶναι πολλοὺς, ἀπὸ δὲ Ὀμήρου ἀρξαμένοις ἔστιν, οἷον ἐκείνου ὁ Μαργίτης καὶ τὰ τοιαῦτα.

Ἡ ποίηση, πάντως, δὲν ἀργησε νὰ διασπασθεῖ σύμφωνα με τὸν χαρακτήρα τῶν ἐπιμέρους ποιητῶν: οἱ σοβαρότεροι ἀπὸ αὐτοὺς παρουσίαζαν στὴν ποίησή τους τις ωραίες καὶ ευγενεῖς πράξεις, καθὼς καὶ τις πράξεις τῶν ωραίων καὶ ευγενῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ οἱ κατώτεροι τις πράξεις τῶν μικρότερης ἀξίας ἀνθρώπων. Στὴν ἀρχὴ οἱ δεῦτεροι ἐγράφαν ποιήματα με ἐπικριτικὸ καὶ υβριστικὸ περιεχόμενο, ἐνῶ οἱ πρῶτοι ποιήματα με ὑμνητικὸ καὶ ἐγκωμιαστικὸ περιεχόμενο. Πρὶν λοιπὸν ἀπὸ τὸν Ὀμηρὸ δὲν ἔχομε νὰ πούμε τὸ ὄνομα οὔτε ἐνὸς ποιητῆ τέτοιου ποιήματος, εἶναι ὅμως λογικὸ νὰ δεχτούμε ὅτι υπῆρχαν πολλοί. Ἀντίθετα, ἀπὸ τὸν Ὀμηρὸ καὶ ὕστερα μποροῦμε νὰ αναφέρουμε τέτοια ποιήματα· ἐπὶ παραδείγματι τὸν *Μαργίτη* τοῦ Ὀμήρου καὶ ὅλα τὰ παρόμοια ποιήματα.

Αριστοτέλης, *Περί ποιητικής* 1449a 32-36

Ἡ δὲ κωμωδία ἐστὶν ὥσπερ εἶπομεν μίμησις φαυλοτέρων μὲν, οὐ μόντοι κατὰ πᾶσαν κακίαν, ἀλλὰ τοῦ αἰσχροῦ ἐστὶ τὸ γελοῖον μόριον. τὸ γὰρ γελοῖόν ἐστὶν ἀμάρτημά τι καὶ αἴσχος ἀνώδυνον καὶ οὐ φθαρτικόν, οἷον εὐθύς τὸ γελοῖον πρόσωπον αἰσχρόν τι καὶ διεστραμμένον ἄνευ ὀδύνης.

Ἡ κωμωδία, ὅπως τὸ ἔχομε ἤδη πει, εἶναι μίμησις ἀνθρώπων χειρότερων ἀπὸ τὸν μέσο ὄρο τῶν συνηθισμένων καθημερινῶν ἀνθρώπων, ὄχι ὅμως ἐνσχέσει με κάθε εἶδος κακίας, ἀλλὰ μόνο ἐνσχέσει με τὴν ἀσχήμια, τῆς ὁποίας μέρος εἶναι καθετί που, ὡς καταγέλαστο, προκαλεῖ τὸ γέλιο. Ὅτι, πράγματι, προκαλεῖ τὸ γέλιο εἶναι μὴ λαθεμένη συμπεριφορὰ ἢ μὴ ἀσχήμια που δὲν προξενεῖ πόνο ἢ βλάβη· μὴ κωμικὴ μάσκα, ἐπὶ παραδείγματι, εἶναι ἀσχημὴ ἢ ἀποτροπιαστικὴ χωρὶς νὰ προξενεῖ πόνο.

Ο αγροίκος, εχθρός της ηδονής

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* 1127b 33-1128b 2

Οὔσης δὲ καὶ ἀναπαύσεως ἐν τῷ βίῳ, καὶ ἐν ταύτῃ διαγωγῇ μετὰ παιδιᾶς, δοκεῖ καὶ ἐνταῦθα εἶναι ὁμιλία τις ἐμμελής, καὶ οἷα δεῖ λέγειν καὶ ὡς, ὁμοίως δὲ καὶ ἀκούειν. διοίσει δὲ καὶ τὸ ἐν τοιούτοις λέγειν ἢ τοιούτων ἀκούειν. δῆλον δ' ὡς καὶ περὶ ταῦτ' ἔστιν ὑπερβολή τε καὶ ἔλλειψις τοῦ μέσου. οἱ μὲν οὖν τῷ γελοίῳ ὑπερβάλλοντες βωμολόχοι δοκοῦσιν εἶναι καὶ φορτικοί, γλιχόμενοι πάντως τοῦ γελοίου, καὶ μᾶλλον στοχαζόμενοι τοῦ γέλωτα ποιῆσαι ἢ τοῦ λέγειν εὐσχήμονα καὶ μὴ λυπεῖν τὸν σκωπτόμενον· οἱ δὲ μὴτ' αὐτοὶ ἂν εἰπόντες μηδὲν γελοῖον τοῖς τε λέγουσι δυσχεραίνοντες ἄγροικοι καὶ σκληροὶ δοκοῦσιν εἶναι. οἱ δ' ἐμμελῶς παίζοντες εὐτράπελοι προσαγορεύονται, οἷον εὐτροποὶ· τοῦ γὰρ ἦθους αἱ τοιαῦται δοκοῦσι κινήσεις εἶναι, ὥσπερ δὲ τὰ σώματα ἐκ τῶν κινήσεων κρίνεται, οὕτω καὶ τὰ ἦθη. ἐπιπολάζοντος δὲ τοῦ γελοίου, καὶ τῶν πλείστων χαϊρόντων τῇ παιδιᾷ καὶ τῷ σκώπτειν μᾶλλον ἢ δεῖ, καὶ οἱ βωμολόχοι εὐτράπελοι προσαγορεύονται ὡς χαρίεντες· ὅτι δὲ διαφέρουσι, καὶ οὐ μικρόν, ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον. τῇ μέσῃ δ' ἔξει οἰκεῖον καὶ ἡ ἐπιδεξιότης ἐστίν· τοῦ δ' ἐπιδεξίου ἐστὶ τοιαῦτα λέγειν καὶ ἀκούειν οἷα τῷ ἐπιεικῇ καὶ ἐλευθερίῳ ἀρμόττει· ἔστι γὰρ τινα πρέποντα τῷ τοιούτῳ λέγειν ἐν παιδιᾷ μέρει καὶ ἀκούειν, καὶ ἡ τοῦ ἐλευθερίου παιδιὰ διαφέρει τῆς τοῦ ἀνδραποδώδους, καὶ πεπαιδευμένου καὶ ἀπαιδευτοῦ. (...) ὁ δὲ ἡμέτερος οὕτως ἔξει, οἷον νόμος ὢν ἑαυτῷ. τοιοῦτος μὲν οὖν ὁ μέσος ἐστίν, εἴτ' ἐπιδέξιος εἴτ' εὐτράπελος λέγεται. ὁ δὲ βωμολόχος ἦττων ἐστὶ τοῦ γελοίου, καὶ οὔτε ἑαυτοῦ οὔτε τῶν ἄλλων ἀπεχόμενος εἰ γέλωτα ποιῆσει, καὶ τοιαῦτα λέγων ὢν οὐδὲν ἂν εἴποι ὁ χαρίεις, ἔνια δ' οὐδ' ἂν ἀκούσαι. ὁ δ' ἄγροικος εἰς τὰς τοιαύτας ὁμιλίας ἀχρεῖος· οὐθὲν γὰρ συμβαλλόμενος πᾶσι δυσχεραίνει.

Δεδομένου ὅτι στη ζωὴ ὑπάρχει ἐπίσης ἀναψυχή καὶ ἀνάπαυση (στην ὁποία περιλαμβάνονται ἡσχόλη καὶ ἡ διασκέδαση), λέμε ὅτι καὶ ἐδῶ ὑπάρχουν κάποιοι κομπῶν καὶ καλαίσθητοι τρόποι ἐπικοινωνίας με τοὺς ἄλλους: νὰ λέμε —ἀλλὰ καὶ νὰ ἀκούμε— αὐτὰ που πρέπει καὶ με τὸν τρόπο που πρέπει. Δὲν εἶναι ἐπίσης χωρὶς σημασία τὸ εἶδος τῶν ἀνθρώπων στους ὁποίους λέμε αὐτὰ που λέμε ἢ τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀκούμε αὐτὰ που ἀκούμε. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἶναι φανερό ὅτι ὑπάρχει καὶ ἐδῶ ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψη ἐνσχέσει με τὸ μέσον. Αὐτοὺς λοιπὸν που ξεπερνοῦν τὸ μέτρο στὴν προσπάθειά τους νὰ κάνουν τοὺς ἄλλους νὰ γελάσουν, ἡ κοινὴ ἀντίληψη τοὺς θεωρεῖ «καραγκιόζηδες»: ἀνθρώπους ἀπαιδευτοὺς καὶ κακόγουστοὺς, ἀνθρώπους που θέλουν με κάθε τρόπο νὰ προκαλέσουν τὸ γέλιο, ἀνθρώπους, τέλος, που ἔχουν πιο πολὺ γιὰ στόχο τους νὰ προκαλέσουν τὸ γέλιο παρά νὰ πουν αὐτὰ που θέλουν νὰ πουν με τρόπο ἀρμόζοντα καὶ εὐπρεπῆ, χωρὶς νὰ στενοχωρήσουν τὸν ἄνθρωπο που εἶναι τὸ ἀντικείμενο τοῦ σκώμματός τους. Ἀντίθετα, αὐτοὺς που οὔτε οἱ ἴδιοι εἶναι σὲ θέση νὰ πουν κάτι τὸ ἀστεῖο οὔτε ἀνέχονται αὐτοὺς που τὸ κάνουν, ἡ κοινὴ ἀντίληψη τοὺς θεωρεῖ «χωριάτες» καὶ τραχεῖς ἀνθρώπους. Αὐτοὺς, τέλος, που ἀστειεύονται με τρόπο κομπῶν καὶ καλαίσθητο ἡ γλώσσα μας τοὺς λέει με τὴ λέξη *εὐτράπελοι*, κάτι σαν «ἀνθρώποι που “τρέπονται” εὐκόλα τὴν ἑμὰ πρὸς τὰ ἐδῶ καὶ τὴν ἄλλη πρὸς τὰ ἐκεῖ»· γιὰ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ πράγματα λογαριάζονται κινήσεις τοῦ χαρακτήρα, καὶ ὅπως κρίνουμε τὰ σώματα με βάση τις κινήσεις τους, ἔτσι καὶ τοὺς χαρακτήρες. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐπειδὴ τὸ ἀστεῖο καὶ τὸ κωμικὸ ἔχει πολὺ μεγάλη πέραση καὶ οἱ πιο πολλοὶ ἄνθρωποι βρίσκουν στὶς διασκέδασεις καὶ στὰ σκώμματα περισσότερη ἀπὸ ὅ,τι πρέπει εὐχαρίστηση, ὀνομάζουν *εὐτράπελους* καὶ τοὺς *καραγκιόζηδες*, θεωρώντας τοὺς ευχάριστους καὶ χαριτωμένους ἀνθρώπους· ὅτι ὅμως διαφέρουν οἱ μὲν ἀπὸ τοὺς δε, καὶ μάλιστα ὄχι λίγο, ἔχει γίνῃ φανερό ἀπὸ αὐτὰ που εἶπαμε. Στὴ μεσότητᾳ προσιδιάζει καὶ ἡ λεπτότητα καὶ διακριτικότητα. Τοῦ λεπτοῦ καὶ διακριτικοῦ ἀνθρώπου γνῶρισμα εἶναι νὰ λέει καὶ νὰ ἀκούει πράγματα που ταιριάζουν στὸν καλὸ ἄνθρωπο καὶ σ' αὐτόν που ἔχει πάρει τὴν ἀγωγή του ἐλεύθερου ἀνθρώπου· γιὰ ὑπάρχουν κάποια πράγματα που ταιριάζει νὰ τα λέει καὶ νὰ τα ἀκούει ἕνας τέτοιος ἄνθρωπος γιὰ διασκέδαση, καὶ φυσικὰ ἡ διασκέδαση ἐνός ἐλεύθερου ἀνθρώπου διαφέρει ἀπὸ τὴν διασκέδαση τοῦ κοινού καὶ τυχαίου ἀνθρώπου, ὅπως διαφέρει καὶ ἡ διασκέδαση τοῦ καλλιεργημένου ἀπὸ τὴν διασκέδαση τοῦ ἀκαλλιέργητου ἀνθρώπου. (...) Ὁ κομπῶν λοιπὸν καὶ ἐκλεπτυσμένος ἄνθρωπος, ὁ ἄνθρωπος που πήρε τὴν ἀγωγή του ἐλεύθερου ἀνθρώπου, θὰ συμπεριφερθεῖ με τὸν τρόπο που περιγράψαμε, ὡσὰν ὁ ἴδιος νὰ εἶναι νόμος γιὰ τὸν ἑαυτό του. Τέτοιος εἶναι λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος που βρίσκεται στὸ μέσον, εἴτε τὸν λέμε *εὐτράπελο* εἴτε τὸν λέμε λεπτό καὶ διακριτικὸ ἄνθρωπο. Ὁ «καραγκιόζης», ἀπὸ τὴν ἄλλη, κυριευμένος ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ λέει ἀστεῖα καὶ νὰ προκαλεῖ γέλιο, δὲν λογαριάζει οὔτε τὸν ἑαυτό του οὔτε τοὺς ἄλλους, ἀν εἶναι νὰ προκαλέσει γέλιο, καὶ λέει πράγματα που ὁ κομπῶν καὶ ἐκλεπτυσμένος ἄνθρωπος δὲν θὰ τα ἔλεγε ποτέ — μερικὰ ὁ κομπῶν καὶ ἐκλεπτυσμένος ἄνθρωπος δὲν θὰ δεχόταν οὔτε νὰ τα ἀκούσει. Ὅσο γιὰ τὸν «χωριάτη», αὐτὸς εἶναι ἀχρηστος καὶ ἀκατάλληλος γι' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τις κοινωνικὲς διασκέδασεις: μὴ μπορώντας νὰ συνεισφέρει τίποτε ἀγανακτεῖ καὶ γκρινιάζει γιὰ ὅλα.

(Ὅλες οἱ μεταφράσεις ἀπὸ τὰ *Ηθικά Νικομάχεια* στὸ ἐξῆς εἶναι τοῦ Δημ. Λυπουρλή.)

Ο αγροίκος και οι κωμικοί χωριάτες

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* 1104a 22-25

ὁμοίως δὲ καὶ ὁ μὲν πάσης ἡδονῆς ἀπολαύων καὶ μηδεμιᾶς ἀπεχόμενος ἀκόλαστος, ὁ δὲ πᾶσαν φεύγων, ὥσπερ οἱ ἄγροικοι, ἀναίσθητός τις.

Το ίδιο, αυτός που απολαμβάνει συστηματικά όλων των ειδών τις ηδονές και δεν μένει μακριά από καμία, γίνεται ακόλαστος, ενώ αυτός που —σαν αγροίκος— μένει συστηματικά μακριά από όλες τους, γίνεται, θα λέγαμε, αναίσθητος.

Αριστοτέλης, *Ηθικά Ευδήμεια* 1230b 14-22

τοὺς δὲ ἀκινήτως ἔχοντας δι' ἀναισθησίαν πρὸς τὰς αὐτὰς ἡδονὰς οἱ μὲν καλοῦσιν ἀναισθητοὺς, οἱ δὲ ἄλλοις ὀνόμασι τοιούτους προσαγορεύουσιν. ἔστι δ' οὐ πάνυ γνώριμον τὸ πάθος οὐδ' ἐπιπόλαιον διὰ τὸ πάντας ἐπὶ θάτερον ἀμαρτάνειν μᾶλλον καὶ πᾶσιν εἶναι σύμφυτον τὴν τῶν τοιούτων ἡδέων ἦτταν καὶ αἴσθησιν. μάλιστα δ' εἰσὶ τοιοῦτοι, οἷους οἱ κωμωδοδιδάσκαλοι παράγουσιν ἀγροίκους, οἱ οὐδὲ τὰ μέτρια καὶ τὰ ἀναγκαῖα πλησιάζουσι τοῖς ἡδέσιν.

Εκείνους που λόγω της αναισθησίας τους δεν συγκινούνται καθόλου από αυτές τις απολαύσεις, κάποιοι τους αποκαλούν αναίσθητους, ενώ άλλοι τους προσαγορεύουν με διαφορετικές ονομασίες. Αυτό το ελάττωμα δεν είναι πολύ γνωστό ούτε κοινότοπο, διότι όλοι συνήθως κάνουν το αντίθετο σφάλμα, καθώς σε όλους υπάρχει ἔμφυτη ἡ τάση να υποκύπτουν και να ευχαριστιούνται τις ηδονές. Κατεξοχήν είναι άνθρωποι τέτοιου είδους οι χωριάτες τους οποίους εμφανίζουν ἐπὶ σκηνῆς οἱ συγγραφεῖς τῆς κωμωδίας: αυτοί δεν πλησιάζουν τις απολαύσεις ούτε καν στον μέτριο βαθμό που είναι αναγκαίος για τη ζωή μας.

Πρβλ. τους ακόλουθους αγροίκους της κωμωδίας:

- ❖ Κνήμων στον *Δύσκολο* του Μένανδρου, στ. 353-370, 447-455, 852-860, 866-873.
- ❖ Γρυμίων (Grumio) στη *Mostellaria* του Πλάυτου, στ. 1-83.
- ❖ Τρουκουλέντος (Truculentus) στον *Truculentus* του Πλάυτου, στ. 256-314.
- ❖ Δημέας (Demea) στους *Αδελφούς* του Τερέντιου, στ. 45-95, 355-360, 379-392, 742-754, 789-801, 845-849, 863-865.
- ❖ Γοργίας στον *Δύσκολο* του Μένανδρου, στ. 257-258, 341-344, 611-619, 871-873.

Ο αλαζών και η προσποίηση καθ' υπερβολήν

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* 1127a 20-b 32

δοκεῖ δὴ ὁ μὲν ἀλαζών προσποιητικὸς τῶν ἐνδόξων εἶναι καὶ μὴ ὑπαρχόντων καὶ μειζόνων ἢ ὑπάρχει, ὁ δὲ εἴρων ἀνάπαλιν ἀρνεῖσθαι τὰ ὑπάρχοντα ἢ ἐλάττω ποιεῖν, ὁ δὲ μέσος αὐθέκαστος τις ὢν ἀληθευτικὸς καὶ τῷ βίῳ καὶ τῷ λόγῳ, τὰ ὑπάρχοντα ὁμολογῶν εἶναι περὶ αὐτόν, καὶ οὔτε μείζω οὔτε ἐλάττω. ἔστι δὲ τούτων ἕκαστα καὶ ἕνεκά τινος ποιεῖν καὶ μηδενός. ἕκαστος δ' οἷός ἐστι, τοιαῦτα λέγει καὶ πράττει καὶ οὕτω ζῆ, ἐὰν μὴ τινος ἕνεκα πράττη. καθ' αὐτὸ δὲ τὸ μὲν ψεῦδος φαῦλον καὶ ψεκτόν, τὸ δ' ἀληθές καλὸν καὶ ἐπαινετόν. οὕτω δὲ καὶ ὁ μὲν ἀληθευτικὸς μέσος ὢν ἐπαινετός, οἱ δὲ ψευδομένοι ἀμφοτέρω μὲν ψεκτοί, μᾶλλον δ' ὁ ἀλαζών. περὶ ἐκατέρου δ' εἴπωμεν, πρότερον δὲ περὶ τοῦ ἀληθευτικοῦ. οὐ γὰρ περὶ τοῦ ἐν ταῖς ὁμολογίαις ἀληθεύοντος λέγομεν, οὐδ' ὅσα εἰς ἀδικίαν ἢ δικαιοσύνην συντείνει (ἄλλης γὰρ ἂν εἴη ταῦτ' ἀρετῆς), ἀλλ' ἐν οἷς μηδενός τοιοῦτου διαφέροντος καὶ ἐν λόγῳ καὶ ἐν βίῳ ἀληθεύει τῷ τὴν ἔξιν τοιοῦτος εἶναι. δόξειε δ' ἂν ὁ τοιοῦτος ἐπιεικής εἶναι. ὁ γὰρ φιλαλήθης, καὶ ἐν οἷς μὴ διαφέρει ἀληθεύων, ἀληθεύσει καὶ ἐν οἷς διαφέρει ἔτι μᾶλλον· ὡς γὰρ αἰσχρὸν τὸ ψεῦδος εὐλαβήσεται, ὃ γε καὶ καθ' αὐτὸ ἠυλαβεῖτο· ὁ δὲ τοιοῦτος ἐπαινετός. ἐπὶ τὸ ἐλαττον δὲ μᾶλλον τοῦ ἀληθοῦς ἀποκρίνεται· ἐμμελέστερον γὰρ φαίνεται διὰ τὸ ἐπαχθεῖς τὰς ὑπερβολὰς εἶναι. ὁ δὲ μείζω τῶν ὑπαρχόντων προσποιούμενος μηδενός ἕνεκα φαῦλον μὲν ἔοικεν (οὐ γὰρ ἂν ἔχαριεν τῷ ψεύδει), μάταιος δὲ φαίνεται μᾶλλον ἢ κακός· εἰ δ' ἕνεκά τινος, ὁ μὲν δόξης ἢ τιμῆς οὐ λίαν ψεκτός, ὡς ἀλαζών, ὁ δὲ ἀργυρίου, ἢ ὅσα εἰς ἀργύριον, ἀσχημονέστερος (οὐκ ἐν τῇ δυνάμει δ' ἐστὶν ὁ ἀλαζών, ἀλλ' ἐν τῇ προαιρέσει· κατὰ τὴν ἔξιν γὰρ καὶ τῷ τοιοῦδε εἶναι ἀλαζών ἐστίν)· ὥσπερ καὶ ψεύστης ὁ μὲν τῷ ψεύδει αὐτῷ χαίρων, ὁ δὲ δόξης ὀρεγόμενος ἢ κέρδους. οἱ μὲν οὖν δόξης χάριν ἀλαζονεύονται τὰ τοιαῦτα προσποιῶνται ἐφ' οἷς ἔπαινος ἢ εὐδαιμονισμός, οἱ δὲ κέρδους, ὧν καὶ ἀπόλαυσις ἐστὶ τοῖς πέλας καὶ διαλαθεῖν ἔστι μὴ ὄντα, οἷον μάντιν σοφὸν ἱατρὸν. διὰ τοῦτο οἱ πλείστοι προσποιῶνται τὰ τοιαῦτα καὶ ἀλαζονεύονται· ἔστι γὰρ ἐν αὐτοῖς τὰ εἰρημένα. οἱ δ' εἴρωνες ἐπὶ τὸ ἐλαττον λέγοντες χαριέστεροι μὲν τὰ ἦθη φαίνονται· οὐ γὰρ κέρδους ἕνεκα δοκοῦσι λέγειν, ἀλλὰ φεύγοντες τὸ ὀγκηρὸν· μάλιστα δὲ καὶ οὗτοι τὰ ἐνδοξα ἀπαρνῶνται, οἷον καὶ Σωκράτης ἐποίει. οἱ δὲ τὰ μικρὰ καὶ φανερά [προσποιούμενοι] βαυκοπανοῦργοι λέγονται καὶ εὐκαταφρονητότεροί εἰσιν· καὶ ἐνίοτε ἀλαζονεῖα φαίνεται, οἷον ἢ τῶν Λακώνων ἐσθῆς· καὶ γὰρ ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ λίαν ἔλλειψις ἀλαζονικόν. οἱ δὲ μετρίως χρώμενοι τῇ εἴρωνείᾳ καὶ περὶ τὰ μὴ λίαν ἐμποδῶν καὶ φανερά εἴρωνεύονται χαριέντες φαίνονται. ἀντικεῖσθαι δ' ὁ ἀλαζών φαίνεται τῷ ἀληθευτικῷ· χειρῶν γάρ.

Κατὰ τὴν κοινὴν λοιπὸν ἀντίληψιν ὁ *καυχησιάρης* θέλει νὰ φαίνεται ὅτι ἔχει πράγματα που δίνουν στον ἄνθρωπο ἀξία καὶ καλὸ ὄνομα (που στὴν πραγματικότητα δὲν τὰ ἔχει), ἢ ὅτι ἔχει περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ που πράγματι ἔχει· ὁ *κρυψίνος*, ἀπὸ τὴν ἄλλη, καὶ ὁ *υποκριτῆς* ἀρνεῖται ὅτι ἔχει αὐτὰ που ἔχει, ἢ μειώνει τὴν ἀξία τους· τέλος, ὁ μέσος —ἐνας ἄνθρωπος, θὰ ἔλεγε κανεῖς, που λέει τὰ πράγματα με τὸ ὄνομά τους—εἶναι εὐλικρινῆς στὶς πράξεις τῆς καθημερινῆς του ζωῆς καὶ στα λόγια του καὶ παραδέχεται ὅτι ἔχει αὐτὰ που πράγματι ἔχει: οὔτε περισσότερα οὔτε λιγότερα. Καθένας, πάντως, ἀπὸ αὐτὰ που εἶπαμε μπορεῖ νὰ γίνεταί ἀπὸ κάποιον εἴτε με ἕναν συγκεκριμένο σκοπὸ εἴτε καὶ χωρὶς. Ὁ κάθε ἄνθρωπος μιλάει, ενεργεῖ καὶ ζεῖ σύμφωνα με αὐτὸ που εἶναι, ἐκτός ἀν οἱ ἐνέργειές του γίνονται γιὰ τὴν εξυπηρέτηση ἐνός συγκεκριμένου σκοποῦ. Τὸ ψέμα εἶναι καθεαυτὸ κάτι τὸ τιποτένιο καὶ ψεκτό, ἐνῶ ἡ ἀλήθεια εἶναι κάτι τὸ ωραῖο καὶ ἀξιο ἐπαινοῦ. Ἔτσι καὶ ὁ εὐλικρινῆς ἄνθρωπος, ὡς ἄνθρωπος τῆς μεσότητος, εἶναι ἀξίος ἐπαινοῦ, ἐνῶ οἱ δύο μορφές ἀνευλικρινείας εἶναι ψεκτές —ἰδιαίτερα ἡ περίπτωση τῆς καυχησιᾶς. Ἀς μιλήσουμε καὶ γιὰ τους δύο, καὶ ἀς ἀρχίσουμε με τὸν εὐλικρινῆ ἄνθρωπο. Δὲν μιλοῦμε γιὰ τὸν ἄνθρωπο που εἶναι εὐλικρινῆς στὶς συμφωνίες που συνάπτει, οὔτε γιὰ τὰ πράγματα που ἀνήκουν στὴν περιοχὴ τῆς ἀδικίας ἢ τῆς δικαιοσύνης (αὐτὰ θὰ εἶχαν νὰ κάνουν με μίαν ἄλλη ἀρετῆ), ἀλλὰ γιὰ τὸν ἄνθρωπο που ἐκεῖ ὅπου δὲν τίθεται κανένα τέτοιο θέμα εἶναι εὐλικρινῆς καὶ στα λόγια καὶ στὶς πράξεις τῆς καθημερινῆς του ζωῆς ἐπειδὴ τέτοια εἶναι ἡ ἔξῃ του. Ἐνας τέτοιος ἄνθρωπος εἶναι —θὰ τὸ δέχονταν ὅλοι— προκλισμένος με τὴν ἀρετῆ τῆς δικαιοσύνης. Γιὰ τὸν ἄνθρωπο που ἀγαπάει τὴν εὐλικρίνεια καὶ εἶναι εὐλικρινῆς ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη, θὰ εἶναι σε ἀκόμη μεγαλύτερο βαθμὸ εὐλικρινῆς ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει ἀνάγκη· θὰ ἀποφύγει, πράγματι, τὴν ἀνευλικρίνεια σαν κάτι τὸ ἀσχημὸ καὶ τιποτένιο — κάτι που ἔτσι καὶ ἀλλιῶς τὸ ἀπέφευγε καὶ καθεαυτὸ. Ἐνας τέτοιος ἄνθρωπος ἀξίζει τὸν ἔπαινο. Ἀν ὁ ἄνθρωπος αὐτός χρειαστεῖ νὰ παρεκκλίνει ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, θὰ κλίνει πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς ἔλλειψης, δεδομένου ὅτι αὐτὸ μοιάζει πιο εὐπρεπές, ἀφοῦ οἱ ὑπερβολές εἶναι γενικὰ κάτι τὸ βαρὺ καὶ χοντροκομμένο. Τὸ άτομο που —δίχως νὰ ἀποβλέπει σε κάτι— προσποιεῖται ὅτι ἔχει περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ που πράγματι ἔχει, δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι κατώτερος ἄνθρωπος (ἀλλιῶς δὲν θὰ ἐβρίσκε εὐχαρίστηση στὴν ψευτιά)· πιο πολὺ, πάντως, δίνει τὴν ἐντύπωση λιγόμενου καὶ ἀνόητου ἀνθρώπου παρά κακοῦ. Ἀν ὅμως τὸ κάνει ἀποβλέποντας σε κάτι συγκεκριμένο, τότε: ἀν ἀποβλέπει σε ἕνα καλὸ ὄνομα ἢ σε τιμὴ, ἡ καυχησιᾶ του δὲν εἶναι πολὺ ἀξιοκατάκριτη· ἀν ὅμως τὸ κάνει γιὰ χρήματα, ἢ γιὰ πράγματα που ἀποφέρουν χρήματα, τότε ἡ περίπτωση εἶναι πιο ἐπαισχυντὴ (καυχησιᾶρῆς δὲν εἶναι, στὴν πραγματικότητα, αὐτός που ἔχει τὴ δυνατότητα γι' αὐτὸ τὸ πράγμα, ἀλλὰ αὐτός που ἐπιλέγει αὐτόν τὸν τρόπο συμπεριφοράς· γιὰ ἕνα ἄνθρωπο εἶναι καυχησιᾶρῆς, ἐπειδὴ αὐτὴ εἶναι ἡ ἔξῃ του καὶ ἐπειδὴ εἶναι αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἄνθρωπος) — ἀκριβῶς ὅπως ἕνας εἶναι ψευτῆς γιὰ τὸν εὐχαριστεῖ τὸ ψέμα, καὶ ἄλλος γιὰ τὴν ἐπιθυμεῖ νὰ κερδίσει καλὸ ὄνομα ἢ χρήματα. Αὐτοὶ λοιπὸν που καυχῶνται γιὰ νὰ κερδίσουν ἕνα καλὸ ὄνομα, καυχῶνται ὅτι ἔχουν ιδιότητες που κερδίζουν τὸν ἔπαινο ἢ τὰ συγχαρητήρια τῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ αὐτοὶ που ἀποβλέπουν στο κέρδος καυχῶνται ὅτι ἔχουν ιδιότητες ἀπὸ τὶς οποίες μποροῦν νὰ ἐπωφεληθοῦν οἱ συνάνθρωποί τους καὶ τῶν ὁσίων τὴν ἔλλειψη εὐκόλα μπορεῖ κανεῖς νὰ ἀποκρύψει, τὶς ιδιότητες π.χ. τὸ μάντι, τὸ σοφὸν, τὸ γιὰτρον. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος που πάρα πολλοὶ ἄνθρωποι προσποιῶνται ὅτι ἔχουν αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὶς ιδιότητες καὶ καυχῶνται γι' αὐτές: μέσα σ' αὐτές ὑπάρχουν αὐτὰ που εἶπαμε. Ὅσο γιὰ τους ἀνθρώπους τῆς υποκριτικῆς κρυψίνου, αὐτοὶ, μειώνοντας τὶς πραγματικὲς τους ιδιότητες, δημιουργοῦν μίαν κομψότερη καὶ πιο ἐκλεπτυσμένη εἰκόνα —ἀπὸ πλευρὰς χαρακτήρα— στα μάτια τῶν ἀνθρώπων· γιὰ τὴν δημιουργοῦν στους ἄλλους τὴν ἐντύπωση ὅτι μιλοῦν ὅπως μιλοῦν ὄχι ἐπειδὴ κινηγοῦν τὸ κέρδος, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὰ μεγαλεῖα καὶ τὴν ἐπίδειξη· καὶ αὐτοὶ ἐπίσης ἀρνοῦνται ὅτι ἔχουν τὶς ιδιότητες που θεωροῦνται ὅτι προσπορίζουν στον ἄνθρωπο ἕνα καλὸ ὄνομα — αὐτὸ ἀκριβῶς που συνήθιζε νὰ κάνει καὶ ὁ Σωκράτης. Ὅσοι ὅμως ἀρνοῦνται ὅτι ἔχουν κάποιες μικρές καὶ ἀσημαντὲς ιδιότητες, καθὼς καὶ ιδιότητες που ολοφάνερα τὶς ἔχουν, αὐτοὶ χαρακτηρίζονται με τὴ λέξη *βαυκοπανοῦργοι* καὶ εἶναι πιο καταφρονητοὶ· καμιά φορὰ μάλιστα αὐτὸ δὲν εἶναι παρά μίαν ολοφάνερη καυχησιᾶ, κάτι σαν τὰ ρούχα τῶν Σπαρτιατῶν· γιὰ καὶ ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ μεγάλη ἔλλειψη εἶναι κομπασμός καὶ καυχησιᾶ. Αὐτοὶ ὅμως που χρησιμοποιοῦν τὴν υποκριτικὴ προσποίησι μετρία, ἀποκρύπτοντας πράγματα ἐμφανῆ καὶ κατὰδῆλα, φαίνονται ἄνθρωποι κομψοὶ καὶ ἐκλεπτυσμένοι. Εἶναι, πάντως, φανερό ὅτι ὁ καυχησιᾶρῆς ἄνθρωπος εἶναι ὁ κυρίως ἀντίθετος στον ἄνθρωπο τῆς εὐλικρινείας καὶ τῆς ἀλήθειας· γιὰ αὐτὸς εἶναι χειρότερος.

Ο αλαζών και οι καυχησιάρηδες της κωμωδίας

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* 1115b 24-33

τῶν δ' ὑπερβαλλόντων ὁ μὲν τῇ ἀφοβία ἀνώνυμος (εἴρηται δ' ἡμῖν ἐν τοῖς πρότερον ὅτι πολλά ἐστὶν ἀνώνυμα), εἴη δ' ἂν τις μαινόμενος ἢ ἀνάληγτος, εἰ μὴδὲν φοβοῖτο, μήτε σεισμόν μήτε κύματα, καθάπερ φασὶ τοὺς Κελτούς· ὁ δὲ τῷ θαρρεῖν ὑπερβάλλων περὶ τὰ φοβερὰ θρασύς. δοκεῖ δὲ καὶ ἀλαζών εἶναι ὁ θρασὺς καὶ προσποιητικὸς ἀνδρείας· ὡς γοῦν ἐκεῖνος περὶ τὰ φοβερὰ ἔχει, οὗτος βούλεται φαίνεσθαι· ἐν οἷς οὖν δύναται, μιμεῖται. διὸ καὶ εἰσὶν οἱ πολλοὶ αὐτῶν θρασυδαῖοι· ἐν τούτοις γὰρ θρασυνόμενοι τὰ φοβερὰ οὐχ ὑπομένουσιν.

Ενσχέσει με την υπερβολή τα πράγματα έχουν ως εξής: Τον άνθρωπο που δεν αισθάνεται κανέναν απολύτως φόβο, η γλώσσα μας δεν έχει λέξη να τον δηλώσει (το είπαμε και σε προηγούμενη ενότητα ότι σε πολλές περιπτώσεις η γλώσσα μας δεν διαθέτει τις σχετικές λέξεις), θα μπορούσε όμως κανείς να πει ότι είναι ένα είδος παράφρονα ή αναίσθητου ανθρώπου, αν δεν φοβάται τίποτε, ούτε τους σεισμούς ούτε τα κύματα της θάλασσας — όπως το λένε για τους Κέλτες. Ο υπερβολικός στο θάρρος ενσχέσει με τα πράγματα που προκαλούν φόβο είναι ο θρασύς. Ο θρασύς, πάντως, άνθρωπος δεν είναι —κατά την κοινή αντίληψη— παρά ένας καυχησιάρης, ένας άνθρωπος που προσποιείται τον ανδρείο: ό,τι είναι ο ανδρείος ενσχέσει με τα πράγματα που προκαλούν φόβο, ο θρασύς θέλει να φαίνεται ότι είναι· όπου λοιπόν το μπορεί, μιμείται τον ανδρείο. Γι' αυτό και οι περισσότεροι από αυτούς τους ανθρώπους είναι θρασυδαῖοι: θρασεῖς εκεί όπου μπορούν να «παίξουν» τον ανδρείο, δεν είναι ικανοί να αντιμετωπίσουν ό,τι προκαλεί πράγματι φόβο.

Πρβλ. τους ακόλουθους καυχησιάρηδες στρατιώτες της κωμωδίας:

Λάμαχος στους *Αχαρνές* του Αριστοφάνη, στ. 572-622.

Ανταμυνίδης (Antamoenides) στον *Poenulus* του Πλαύτου, στ. 491-503, 1296-1321.

Θράσων (Thraso) στον *Ευνούχο* του Τερέντιου, στ. 771-816.

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* 1117a 9-17.

οὐδὲ δὴ οἱ εὐέλπιδες ὄντες ἀνδρεῖοι· διὰ γὰρ τὸ πολλάκις καὶ πολλοὺς νενικηκέναι θαρροῦσιν ἐν τοῖς κινδύνοις· παρόμοιοι δέ, ὅτι ἄμφω θαρραλέοι· ἀλλ' οἱ μὲν ἀνδρεῖοι διὰ τὰ πρότερον εἰρημένα θαρραλέοι, οἱ δὲ διὰ τὸ οἴεσθαι κράτιστοι εἶναι καὶ μὴθὲν ἂν παθεῖν. τοιοῦτον δὲ ποιοῦσι καὶ οἱ μεθυσκόμενοι· εὐέλπιδες γὰρ γίνονται. ὅταν δὲ αὐτοῖς μὴ συμβῇ τὰ τοιαῦτα, φεύγουσιν· ἀνδρείου δ' ἦν τὰ φοβερὰ ἀνθρώπων ὄντα καὶ φαινόμενα ὑπομένειν, ὅτι καλὸν καὶ αἰσχρὸν τὸ μῆ.

Ούτε όμως οι άνθρωποι που αντιμετωπίζουν τη ζωή με αισιοδοξία είναι ανδρείοι· γιατί ο λόγος που δείχνουν θάρρος στους κινδύνους είναι ότι νίκησαν πολλές φορές και πολλούς αντιπάλους. Εν πάση περιπτώσει, έχουν αρκετή ομοιότητα με τους ανδρείους, αφού και οι δυο τους είναι θαρραλέοι· μόνο που οι ανδρείοι είναι θαρραλέοι για τους λόγους που είπαμε παραπάνω, ενώ οι αισιόδοξοι γιατί θαρρούν πως είναι πολύ δυνατοί και ότι δεν υπάρχει περίπτωση να πάθουν οτιδήποτε (το ίδιο δεν κάνουν και οι μεθυσμένοι; Ο λόγος είναι ότι το μεθύσι τούς κάνει αισιόδοξους). Όταν, πάντως, τα πράγματα δεν τους έρχονται όπως τα περίμεναν, τότε το βάζουν στα πόδια. Του ανδρείου όμως γνώρισμα λέγαμε πως είναι το να αντιμετωπίζει όλα τα πράγματα που είναι, ή φαίνονται, φοβερά για τον άνθρωπο, και αυτό να το κάνει γιατί είναι κάτι το ωραίο και γιατί είναι άσχημο το να μην το κάνει.

Πρβλ. Έφιππος, *Βούσιρις* απ. 2

(ΗΡΑΚΛΗΣ) οὐκ οἶσθά μ' ὄντα, πρὸς θεῶν, Τιρύνθιον Ἀργεῖον; οἱ μεθύοντες αἰεὶ τὰς μάχας πάσας μάχονται. (Β.) τοιγαροῦν φεύγουσ' ἀεὶ

(ΗΡΑΚΛΗΣ) Καλά ρε, δεν ξέρεις ότι είμαι Αργεῖος ἀπὸ την Τίρυνθα; Ἀπὸ αυτούς που πάνε πάντα στη μάχη μεθυσμένοι. (Β.) Εμ βέβαια, γι' αὐτὸ το βάζουνε στα πόδια κάθε φορά.

Αρετές και ελαττώματα σε σχέση με τη χρηματική δαπάνη

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* 1119b 22-1120a 8

Λέγωμεν δ' ἐξῆς περὶ ἐλευθεριότητος. δοκεῖ δὴ εἶναι ἡ περὶ χρήματα μεσότης· ἐπαινεῖται γὰρ ὁ ἐλευθέριος οὐκ ἐν τοῖς πολεμικοῖς, οὐδ' ἐν οἷς ὁ σῶφρων, οὐδ' αὖ ἐν ταῖς κρίσεσιν, ἀλλὰ περὶ δόσιν χρημάτων καὶ λήψιν, μᾶλλον δ' ἐν τῇ δόσει. χρήματα δὲ λέγωμεν πάντα ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται. ἔστι δὲ καὶ ἡ ἀσωτία καὶ ἡ ἀνελευθερία περὶ χρήματα ὑπερβολαὶ καὶ ἐλλείψεις· καὶ τὴν μὲν ἀνελευθερίαν προσάπτομεν αἰεὶ τοῖς μᾶλλον ἢ δεῖ περὶ χρήματα σπουδάζουσι, τὴν δ' ἀσωτίαν ἐπιφέρομεν ἐνίοτε συμπλέκοντες· τοὺς γὰρ ἀκρατεῖς καὶ εἰς ἀκολασίαν δαπανηροὺς ἀσώτους καλοῦμεν. διὸ καὶ φαυλότατοι δοκοῦσιν εἶναι· πολλὰς γὰρ ἅμα κακίας ἔχουσιν. οὐ δὴ οἰκείως προσαγορεύονται· βούλεται γὰρ ἄσωτος εἶναι ὁ ἐν κακὸν ἔχων, τὸ φθεῖρειν τὴν οὐσίαν· ἄσωτος γὰρ ὁ δι' αὐτὸν ἀπολλύμενος, δοκεῖ δ' ἀπώλειά τις αὐτοῦ εἶναι καὶ ἡ τῆς οὐσίας φθορά, ὡς τοῦ ζῆν διὰ τούτων ὄντος. οὕτω δὲ τὴν ἀσωτίαν ἐκδεχόμεθα. ὧν δ' ἐστὶ χρεῖα, ἔστι τούτοις χρῆσθαι καὶ εὖ καὶ κακῶς· ὁ πλοῦτος δ' ἐστὶ τῶν χρησίμων· ἐκάστω δ' ἄριστα χρῆται ὁ ἔχων τὴν περὶ τοῦτο ἀρετὴν· καὶ πλούτῳ δὲ χρῆσεται ἄριστα ὁ ἔχων τὴν περὶ τὰ χρήματα ἀρετὴν· οὗτος δ' ἐστὶν ὁ ἐλευθέριος.

Ας μιλήσουμε στη συνέχεια για την ελευθεριότητα. Η ελευθεριότητα θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἡ μεσότητα στον χώρο των χρημάτων και, γενικά, των υλικῶν αγαθῶν. Επαινείται, πράγματι, ὁ ἐλευθέριος ὄχι ἐνσχεῖ με τις πολεμικὲς του πράξεις, οὔτε ἐνσχεῖ με αὐτὰ για τα ὁποῖα ἐπαινείται ὁ σῶφρων, οὔτε, ἐπίσης, ἐνσχεῖ με τις δίκαιες αποφάσεις του, ἀλλὰ ἐνσχεῖ με τὴ δόση και τὴ λήψη χρημάτων και υλικῶν αγαθῶν, και μάλιστα πιο πολύ με τὴ δόση. Με τὴ λέξη *χρήματα* ἐννοοῦμε καθεὶ που ἡ ἀξία του μετρεῖται με τὴ βοήθεια του νομίσματος. Με τὰ χρήματα και με τὰ υλικά αγαθὰ σχετίζονται, ἐπίσης, ὡς ὑπερβολὲς και ἐλλείψεις, ἡ *ἀσωτία* και ἡ *ἀνελευθερία*: τὴν κατηγορία τῆς *ἀνελευθερίας* τὴν ἀποδίδουμε πάντοτε στους ἀνθρώπους που δείχνουν μεγαλύτερο ἀπὸ ὅ,τι θα ἔπρεπε ἐνδιαφέρον για τὰ χρήματα και για τὰ υλικά αγαθὰ, ἐνῶ τὴ λέξη *ἀσωτία* τὴν χρησιμοποιοῦμε μερικὲς φορές συμπλέκοντας περισσότερες σημασίες· ὀνομάζουμε, πράγματι, ἀσώτους τους ἀκρατεῖς και αὐτοὺς που ζοδεύουν τὰ χρήματά τους για να ικανοποιήσουν τὴν ἀκολασία τους. Γι' αὐτὸ και οἱ ἀσῶτοι θεωροῦνται ἐξαιρετικὰ κακῆς ποιότητας ἀνθρώποι· γιατί ἔχουν πολλές μαζί κακίες. Δὲν εἶναι, λοιπόν, ταιριαστὴ ἡ λέξη με τὴν ὁποῖα ὀνομάζονται· γιατί ἡ λέξη *ἀσωτος* θέλει να πει: «ἀνθρώπος που ἔχει μὴ μόνον κακὴ ιδιότητα: τὴν ιδιότητα να καταστρέφει τὴν περιουσία του». *Ἀσωτος* εἶναι, πράγματι, ὁ ἀνθρώπος που καταστρέφεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν εαυτὸ του, και ἡ καταστροφή τῆς περιουσίας θεωρεῖται ἓνα εἶδος αυτοκαταστροφῆς, ἀφοῦ ἡ ζωὴ θεωρεῖται ὅτι διατηρεῖται μέσω αὐτῶν των πραγμάτων. Με αὐτὴ λοιπόν τὴ σημασία καταλαβαίνουμε τὴ λέξη *ἀσωτία*. Τα πράγματα που προορίζονται για χρῆση μποροῦν να χρησιμοποιηθοῦν και καλά και κακά· ὁ πλοῦτος εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πράγματα που εἶναι για χρῆση· τὴν καλύτερη, πάλι, χρῆση κάθε πράγματος τὴν κάνει ἐκεῖνος που ἔχει τὴ σχετικὴ με τὸ πρᾶγμα αὐτὸ ἀρετὴ· και τὸν πλοῦτο, ἐπομένως, θα τὸν χρησιμοποιήσῃ με τὸν καλύτερο τρόπο αὐτὸς που ἔχει τὴ σχετικὴ με τὰ χρήματα και τὰ υλικά αγαθὰ ἀρετὴ· ὁ ἀνθρώπος αὐτὸς εἶναι ὁ *ἐλευθέριος*.

Άσωτία και σπατάλη

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* 1121a 8-1121b 12

Ὁ δ' ἄσωτος καὶ ἐν τούτοις διαμαρτάνει· οὔτε γὰρ ἤδεται ἐφ' οἷς δεῖ οὐδὲ ὡς δεῖ οὔτε λυπεῖται· ἔσται δὲ προῖοσι φανερώτερον. εἴρηται δὴ ἡμῖν ὅτι ὑπερβολαὶ καὶ ἐλλείψεις εἰσὶν ἡ ἀσωτία καὶ ἡ ἀνελευθερία, καὶ ἐν δυσὶν, ἐν δόσει καὶ λήψει· καὶ τὴν δαπάνην γὰρ εἰς τὴν δόσιν τίθεμεν. ἡ μὲν οὖν ἀσωτία τῷ δίδοναι καὶ μὴ λαμβάνειν ὑπερβάλλει, τῷ δὲ λαμβάνειν ἐλλείπει, ἡ δ' ἀνελευθερία τῷ δίδοναι μὲν ἐλλείπει, τῷ λαμβάνειν δ' ὑπερβάλλει, πλὴν ἐν μικροῖς. τὰ μὲν οὖν τῆς ἀσωτίας οὐ πᾶν συνδυάζεται· οὐ γὰρ ῥᾶδιον μηδαμόθεν λαμβάνοντα πᾶσι δίδοναι· ταχέως γὰρ ἐπιλείπει ἡ οὐσία τοὺς ἰδιώτας δίδοντας, οἵπερ καὶ δοκοῦσιν ἄσωτοι εἶναι· ἐπεὶ ὁ γε τοιοῦτος δόξειεν ἂν οὐ μικρῶ βελτίων εἶναι τοῦ ἀνελευθέρου. εὐιάτος τε γὰρ ἔστι καὶ ὑπὸ τῆς ἡλικίας καὶ ὑπὸ τῆς ἀπορίας, καὶ ἐπὶ τὸ μέσον δύναται ἐλθεῖν. ἔχει γὰρ τὰ τοῦ ἐλευθερίου· καὶ γὰρ δίδωσι καὶ οὐ λαμβάνει, οὐδέτερον δ' ὡς δεῖ οὐδ' εὖ. εἰ δὴ τοῦτο ἐθισθεῖ ἡ πῶς ἄλλως μεταβάλαι, εἴη ἂν ἐλευθέριος· δώσει γὰρ οἷς δεῖ, καὶ οὐ λήψεται ὅθεν οὐ δεῖ. διὸ καὶ δοκεῖ οὐκ εἶναι φαῦλος τὸ ἦθος· οὐ γὰρ μοχθηροῦ οὐδ' ἀγεννοῦς τὸ ὑπερβάλλειν δίδοντα καὶ μὴ λαμβάνοντα, ἡλιθίου δέ. ὁ δὲ τοῦτον τὸν τρόπον ἄσωτος πολὺ δοκεῖ βελτίων τοῦ ἀνελευθέρου εἶναι διὰ τε τὰ εἰρημένα, καὶ ὅτι ὁ μὲν ὠφελεῖ πολλοὺς, ὁ δὲ οὐθένα, ἀλλ' οὐδ' αὐτόν. ἀλλ' οἱ πολλοὶ τῶν ἀσώτων, καθάπερ εἴρηται, καὶ λαμβάνουσιν ὅθεν μὴ δεῖ, καὶ εἰσὶ κατὰ τοῦτο ἀνελευθεροί. ληπτικοὶ δὲ γίνονται διὰ τὸ βούλεσθαι μὲν ἀναλίσκεν, εὐχερῶς δὲ τοῦτο ποιεῖν μὴ δύνασθαι· ταχὺ γὰρ ἐπιλείπει αὐτοὺς τὰ ὑπάρχοντα. ἀναγκάζονται οὖν ἐτέρωθεν πορίζειν. ἅμα δὲ καὶ διὰ τὸ μηδὲν τοῦ καλοῦ φροντίζειν ὀλιγώρως καὶ πάντοθεν λαμβάνουσιν· δίδοναι γὰρ ἐπιθυμοῦσι, τὸ δὲ πῶς ἢ πόθεν οὐδὲν αὐτοῖς διαφέρει. διόπερ οὐδ' ἐλευθέριοι αἱ δόσεις αὐτῶν εἰσὶν· οὐ γὰρ καλά, οὐδὲ τούτου ἕνεκα, οὐδὲ ὡς δεῖ· ἀλλ' ἐνίοτε οὖς δεῖ πένεσθαι, τούτους πλουσίους ποιοῦσι, καὶ τοῖς μὲν μετρίους τὰ ἦθη οὐδὲν ἂν δοῖεν, τοῖς δὲ κόλαξιν ἢ τιν' ἄλλην ἡδονὴν πορίζουσι πολλά. διὸ καὶ ἀκόλαστοι αὐτῶν εἰσὶν οἱ πολλοί· εὐχερῶς γὰρ ἀναλίσκοντες καὶ εἰς τὰς ἀκολασίας δαπανηροὶ εἰσι, καὶ διὰ τὸ μὴ πρὸς τὸ καλὸν ζῆν πρὸς τὰς ἡδονὰς ἀποκλίνουσιν. ὁ μὲν οὖν ἄσωτος ἀπαιδαγωγῆτος γενόμενος εἰς ταῦτα μεταβαίνει, τυχὼν δ' ἐπιμελείας εἰς τὸ μέσον καὶ εἰς τὸ δέον ἀφίκοιτ' ἂν.

Ὁ ἀσωτος ενεργεῖ λανθασμένα καὶ σ' αὐτές τις περιπτώσεις· οὔτε, πράγματι, ευχαριστιέται με αὐτὰ που πρέπει καὶ με τον τρόπο που πρέπει οὔτε λυπάται — το πράγμα θα γίνετο πιο φανερό στη συνέχεια της ἐκθεσῆς μας. Ἐχουμε ἤδη πει ὅτι ἡ ἀσωτία καὶ ἡ ἀνελευθερία εἶναι ὑπερβολές καὶ ἐλλείψεις, καὶ στους δύο μάλιστα τρόπους με τους οποίους ενεργεῖ ἡ ἐλευθεριότητα, δηλαδή στη δόση καὶ στη λήψη (τὴ δαπάνη τὴ βάζουμε, βέβαια, καὶ αὐτὴν στη δόση): ἡ ἀσωτία ὑπερβάλλει στη δόση καὶ στη μὴ λήψη καὶ ἐλλείπει στη λήψη, ἡ ἀνελευθερία ἐλλείπει στη δόση καὶ ὑπερβάλλει στη λήψη — γιὰ μικρά ὅμως πάντοτε πράγματα. Τα δύο χαρακτηριστικά τῆς ἀσωτίας σπάνια συνυπάρχουν στον ἴδιο ἄνθρωπο· δεν εἶναι, πράγματι, εὐκόλο, μὴ παίρνοντας κανεὶς ἀπὸ πουθενά, νὰ δίνει σε ὅλους: τὰ περιουσιακὰ ἀποθέματα αὐτῶν που δίνουν ἐξαντλοῦνται γρήγορα, ἀν εἶναι ἀπλοὶ ἰδιώτες — καὶ εἶναι σ' αὐτοὺς κυρίως, κατὰ τὴν κοινὴ ἀντίληψη, που ταιριάζει ὁ χαρακτηρισμὸς «ἀσωτος»· ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἕνας τέτοιος λογῆς ἄνθρωπος θα θεωροῦνταν, φυσικὰ, πολὺ καλύτερος ἀπὸ τον ἀνελεύθερο. Μπορεῖ, πράγματι, ὁ ἄνθρωπος αὐτός νὰ θεραπευθεῖ καὶ με τὸ πέρασμα τῆς ἡλικίας καὶ με τὴ φτώχεια που θα γίνετο συνεχῶς μεγαλύτερη, καὶ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ φτάσει στο μέσον. Γιατί ὁ ἄνθρωπος αὐτός ἔχει τὰ χαρακτηριστικά του ἐλευθερίου ἀνθρώπου: δίνει καὶ δεν παίρνει, μόνο που οὔτε τὸ ἕνα οὔτε τὸ ἄλλο τὸ κάνει ὅπως πρέπει καὶ σωστά. Ἀν ἔφτανε με τὴ διαδικασίᾳ του ἐθισμοῦ στο σημεῖο νὰ ενεργεῖ ἔτσι, ἢ ἀν ἄλλαξε με κάποιον ἄλλο τρόπο, θα γινόταν ἐλευθέριος. Γιατί σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν θα δώσει ἐκεῖ που πρέπει, καὶ δεν θα πάρει ἀπὸ ἐκεῖ που δεν πρέπει. Αὐτός εἶναι καὶ ὁ λόγος που δεν θεωρεῖται ἄνθρωπος κατώτερου χαρακτήρα· γιατί τὸ νὰ φτάνει κανεὶς σε ὑπερβολὴν στο νὰ δίνει καὶ στο νὰ μὴ παίρνει, δεν δείχνει ἄνθρωπο κακὸ ἢ χαμηλοῦ ἐπιπέδου, ἀλλὰ ἄνθρωπο ἀνόητο. Ὁ ἄνθρωπος που εἶναι με αὐτὸν τὸν τρόπο ἀσωτος θεωρεῖται πολὺ καλύτερος ἀπὸ τον ἀνελεύθερο, τόσο γιὰ τους λόγους που εἶπαμε ὅσο καὶ γιατί αὐτός ὠφελεῖ πολλοὺς, ἐνῶ ὁ ἄλλος κανέναν, οὔτε καὶ τον ἴδιο τον εαυτό του. Οἱ περισσότεροι ὅμως ἀσωτοὶ, ὅπως τὸ ἔχουμε ἤδη πει, καὶ παίρνουν ἀπὸ ἐκεῖ που δεν πρέπει καὶ εἶναι ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἀνελεύθεροι. Τὴν τάση νὰ παίρνουν τὴν ἀποκτοῦν ἐπειδὴ θέλουν νὰ ξοδεύουν, κάτι ὅμως που δεν εἶναι σε θέση νὰ τὸ κάνουν με τὴν ἀπλοχερίᾳ που θέλουν, ἀφοῦ τὰ ὑπάρχοντά τους ἐξαντλοῦνται γρήγορα· ἀναγκάζονται λοιπὸν νὰ τὰ προμηθευτοῦν ἀπὸ ἄλλου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, καθὼς δεν νοιάζονται καθόλου γιὰ τὸ (ἠθικὰ) ωραῖο, παίρνουν ἀπερίσκεπτα καὶ ἀπὸ παντοῦ· τὸ μόνο που ἐπιθυμοῦν εἶναι νὰ δίνουν· τὸ πῶς καὶ τὸ ἀπὸ ποῦ τους εἶναι τελείως ἀδιάφορο. Γι' αὐτὸ καὶ ὅταν δίνουν, ἡ ἐνέργειά τους αὐτὴν δεν ἔχει καθόλου τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἐλευθεριότητας, ἀφοῦ οὔτε (ἠθικὰ) ωραία εἶναι, οὔτε σε ἕναν τέτοιου εἴδους συγκεκριμένο σκοπὸ ἀποβλέπει, οὔτε γίνεται με τὸν τρόπο που πρέπει· εἶναι φορές που κάνουν πλουσίους αὐτοὺς που πρέπει νὰ μείνουν φτωχοί: σε ἀνθρώπους με καλὸ καὶ ἀξιοπρεπὴ χαρακτήρα μπορεῖ νὰ μὴ δίνουν τίποτε, δίνουν ὅμως πολλὰ στους κόλακες καὶ σ' αὐτοὺς που τους προσφέρουν κάποια ἄλλη ευχαρίστηση. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ἀκόλαστοι· γιατί καθὼς ξοδεύουν ἀπλόχερα, ξοδεύουν πάμπολλα καὶ γιὰ τὶς ἀκολασίες τους: μὴ ἔχοντας ὡς σκοπὸ τῆς ζωῆς τους τὸ (ἠθικὰ) ωραῖο, καταλήγουν νὰ στραφοῦν πρὸς τὶς ἡδονές. Μένοντας λοιπὸν δίχως καθοδήγησιν ὁ ἀσωτος καταντᾷ σ' αὐτὰ· ἀν ὅμως του ἐξασφαλισθεῖ μὴ φροντισμένη καθοδήγησιν, ἔχει, κατὰ τὴ γνώμη μου, τὴ δυνατότητα νὰ φτάσει στο μέσον καὶ στο σωστό. Γιὰ τον ἀνελεύθερο ὅμως δεν ὑπάρχει θεραπεία (γιατί τὰ γηρατεῖα καὶ κάθε εἶδους σωματικὴ ἀδυναμία κάνει, κατὰ τὴν κοινὴ ἀντίληψη, τους ἀνθρώπους ἀνελεύθερους). Ἐξάλλου ἡ ἀνελευθερία εἶναι πιο σύμφυτη στους ἀνθρώπους ἀπὸ ὅ,τι ἡ ἀσωτία: οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι εἶναι μᾶλλον φιλοχρήματοι παρά πρόθυμοι νὰ δίνουν χρήματα.

Ο άσωτος που έβαλε μυαλό: ο Καλλίας στους Κόλακες του Εύπολι

Εύπολις, Κόλακες, test. iv

(Μάξιμος ο Τύριος, *Λόγος* 14.7) Καλλίαν μὲν ἐν Διονυσίοις ἐκωμῶδει Εὐπολις, ἰδιώτην ἄνδρα ἐν συμποσίοις κολακευόμενον, ὅπου τῆς κολακείας τὸ ἄθλον ἦν κύλικες καὶ ἐταῖραι καὶ ἄλλαι ταπειναὶ καὶ ἀνδραποδώδεις ἡδοναί.

Ο Εύπολις στα Διονύσια διακωμωδούσε τον Καλλία, έναν ιδιώτη που περιστοιχιζόταν από κόλακες στα συμπόσια. Εκεί το έπαθλο της κολακείας ήταν κύπελλα κρασιού και εταίρες και άλλες ταπεινές και δουλοπρεπείς απολαύσεις.

test. v

(Φιλόστρατος, *Βίοι σοφιστών* 2.25.3) τὸν γὰρ πατρῶον οἶκον βαθὺν αὐτῶ παραδοθέντα κατεδαπάνησεν οὐκ ἐς ἵπποτροφίας οὐδὲ ἐς λειτουργίας ... ἀλλ' ἐς ἄκρατον καὶ ἐταίρους οἴους παρασχεῖν καὶ κωμωδία λόγον, οἷον παρέσχον λόγον οἱ Καλλίαν ποτὲ τὸν Ἰππόνικου κολακεύσαντες.

Διότι σπατάλησε την τεράστια κληρονομιά που είχε παραλάβει όχι για εκτροφή ιππικού ή για κοινωφελείς χορηγίες ... αλλά για ανέρωτο κρασί και συντρόφους του είδους που θα γίνονταν θέμα και για κωμωδία, όπως έγιναν μια φορά οι κόλακες του Καλλία του γιου του Ιππόνικου.

Απ. 157

ἔνδον μὲν ἐστὶ Πρωταγόρας ὁ Τήσιος
ὃς ἀλαζονεύεται μὲν ἀλιτήριος
περὶ τῶν μετεώρων, τὰ δὲ χαμᾶθεν ἐσθίει

Μέσα είναι ο Πρωταγόρας από την Τέω, ο αθεόφοβος, που ὄλο κομπάζει για τα ουράνια, μα τρώει ότι βρει χᾶμω.

Απ. 160

δραχμῶν ἑκατὸν ἰχθῦς ἐώνημαι μόνον,
ὀκτῶ λάβρακας, χρυσόφρυς δὲ δώδεκα

Εκατό δραχμές λογαριασμός, κι αγόρασα μονάχα ψάρια: να, οκτώ λαβράκια και δώδεκα φαγκριά.

Απ. 161

ἄκουε δὴ σκεύη τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν
παραπλησίως τε συγγέγραπται τᾶπιπλα

Ἄκου τώρα τα σκεύη του νοικοκυριού ... Μαζί με αυτά καταγράφηκαν και τα έπιπλα..

Απ. 162

φέρουσιν, ἀρπάζουσιν ἐκ τῆς οἰκίας
τὸ χρυσίον, τὰργύρια πορθεῖται

Τα παίρνουνε όλα, αρπάζουν τα χρυσαφικά μέσα από το σπίτι, λεηλατούν τα ασημικά!

Απ. 163

θὲς νῦν ἀγροὺς καὶ πρόβατα καὶ βοῦς

Γράψε τώρα στον κατάλογο χωράφια, πρόβατα και βόδια.

Απ. 165

(Α.) δεῖπνον θὲς ἑκατὸν δραχμᾶς. (Β.) ἰδοῦ.

(Α.) κόλαξιν οἶνον θὲς ἐτέραν μνᾶν

(Α.) Βάλε στον λογαριασμό εκατό δραχμές για το δείπνο. (Β.) Ορίστε. (Α.) Κι άλλη μία μνα για το κρασί που ήπιαν οι κόλακες.

Fr. 166

λαφύσσεται λαφυγμὸν ἀνδρεῖον πάνυ

Καταβροχθίζει το καταπέτασμα παλληκαρίσια!

Fr. 168

(ΑΛΚΙΒΙΑΔΗΣ) κατ' ἀντιβολίαν δέκα τάλαντ' ἀπετισάμην

Με μια δικαστική αίτηση, εισέπραξα τα δέκα τάλαντα.

Fr. 171

(ΚΑΛΛ.) Ἀλκιβιάδης ἐκ τῶν γυναικῶν ἐξίτω. (ΑΛΚ.) τί ληρεῖς;

(ΚΑΛΛ.) οὐκ οἶκαδ' ἐλθὼν τὴν σεαυτοῦ γυμνάσεις δάμαρτα;

(ΚΑΛΛΙΑΣ) Ο Αλκιβιάδης να αφήσει τις κοπέλες και να βγει έξω!
(ΑΛΚΙΒΙΑΔΗΣ) Τι χαζομάρες λες; (ΚΑΛΛ.) Δεν πας σπίτι σου, να κάνεις γυμνάσια στη δική σου τη γυναίκα;

Fr. 174

† παρὰ τῶδε Καλλία πολλὴ θυμηδία,
ἵνα πάρα μὲν κάραβοι † καὶ βατίδες καὶ λαγῶ
καὶ γυναῖκες εἰλίποδες

Εδώ στο σπίτι του Καλλία, είναι όλα σε αφθονία: έχει αστακούς, γλώσσες, λαγὸ στιφάδο και γυναίκες στριφτοποδαρούσες.

Οι δύο μορφές της φιλαργυρίας: ο σφιχτοχέρης και ο αισχροκερδής

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* 1121b 12-1122a 16

ή δ' ἀνελευθερία ἀνιάτος τ' ἐστίν (δοκεῖ γὰρ τὸ γῆρας καὶ πᾶσα ἀδυναμία ἀνελευθέρους ποιεῖν), καὶ συμφυέστερον τοῖς ἀνθρώποις τῆς ἀσωτίας· οἱ γὰρ πολλοὶ φιλοχρήματοι μᾶλλον ἢ δοτικοί. καὶ διατείνει δ' ἐπὶ πολὺ, καὶ πολυειδές ἐστίν· πολλοὶ γὰρ τρόποι δοκοῦσι τῆς ἀνελευθερίας εἶναι. ἐν δυσὶ γὰρ οὖσα, τῇ τ' ἐλλείπει τῆς δόσεως καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῆς λήψεως, οὐ πᾶσιν ὀλόκληρος παραγίνεται, ἀλλ' ἐνίοτε χωρίζεται, καὶ οἱ μὲν τῇ λήψει ὑπερβάλλουσιν, οἱ δὲ τῇ δόσει ἐλλείπουσιν. οἱ μὲν γὰρ ἐν ταῖς τοιαύταις προσηγορίαις οἷον φειδωλοὶ γλίσχροι κίμβικες, πάντες τῇ δόσει ἐλλείπουσι, τῶν δ' ἄλλοτρίων οὐκ ἐφίενται οὐδὲ βούλονται λαμβάνειν, οἱ μὲν διὰ τινὰ ἐπιείκειαν καὶ εὐλάβειαν τῶν αἰσχροῶν (δοκοῦσι γὰρ ἔνιοι ἢ φασὶ γὰρ διὰ τοῦτο φυλάττειν, ἵνα μὴ ποτ' ἀναγκασθῶσιν αἰσχρόν τι πράξει· τούτων δὲ καὶ ὁ κυμινοπρίστης καὶ πᾶς ὁ τοιοῦτος· ὠνόμασται δ' ἀπὸ τῆς ὑπερβολῆς τοῦ μηδὲν ἂν δοῦναι)· οἱ δ' αὖ διὰ φόβον ἀπέχονται τῶν ἄλλοτρίων ὡς οὐ ῥάδιον αὐτὸν μὲν τὰ ἐτέρων λαμβάνειν, τὰ δ' αὐτοῦ ἐτέρους μὴ ἀρέσκει οὖν αὐτοῖς τὸ μῆτε λαμβάνειν μῆτε δίδοναι. οἱ δ' αὖ κατὰ τὴν λήψιν ὑπερβάλλουσι τῶ πάντοθεν λαμβάνειν καὶ πᾶν, οἷον οἱ τὰς ἀνελευθέρους ἐργασίας ἐργαζόμενοι, πορνοβοσκοὶ καὶ πάντες οἱ τοιοῦτοι, καὶ τοκισταὶ κατὰ μικρὰ καὶ ἐπὶ πολλῶ. πάντες γὰρ οὗτοι ὅθεν οὐ δεῖ λαμβάνουσι, καὶ ὅποσον οὐ δεῖ. κοινὸν δ' ἐπ' αὐτοῖς ἡ αἰσχροκέρδεια φαίνεται· πάντες γὰρ ἕνεκα κέρδους, καὶ τούτου μικροῦ, ὄνειδη ὑπομένουσιν. τοὺς γὰρ τὰ μεγάλα μὴ ὅθεν δὲ δεῖ λαμβάνοντας, μηδὲ ἂν δεῖ, οὐ λέγομεν ἀνελευθέρους, οἷον τοὺς τυράννους πόλεις πορθοῦντας καὶ ἱερὰ συλῶντας, ἀλλὰ πονηροὺς μᾶλλον καὶ ἀσεβεῖς καὶ ἀδίκους. ὁ μέντοι κυβευτῆς καὶ ὁ λωποδύτης καὶ ὁ ληστής τῶν ἀνελευθέρων εἰσίν· αἰσχροκερδεῖς γάρ. κέρδους γὰρ ἕνεκα ἀμφοτέροι πραγματεύονται καὶ ὄνειδη ὑπομένουσιν, καὶ οἱ μὲν κινδύνους τοὺς μεγίστους ἕνεκα τοῦ λήμματος, οἱ δ' ἀπὸ τῶν φίλων κερδαίνουσιν, οἷς δεῖ δίδοναι. ἀμφοτέροι δὲ ὅθεν οὐ δεῖ κερδαίνειν βουλόμενοι αἰσχροκερδεῖς· καὶ πᾶσαι δὴ αἱ τοιαῦται λήψεις ἀνελεύθεροι. εἰκότως δὲ τῇ ἐλευθεριότητι ἀνελευθερία ἐναντίον λέγεται· μεῖζόν τε γὰρ ἐστὶ κακὸν τῆς ἀσωτίας, καὶ μᾶλλον ἐπὶ ταύτην ἀμαρτάνουσιν ἢ κατὰ τὴν λεχθεῖσαν ἀσωτίαν.

Τέλος, ἡ ἀνελευθερία καλύπτει μεγάλη ἑκταση καὶ εἶναι πολύμορφη — φαίνεται, πράγματι, ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ εἶδη ἀνελευθερίας. Καθὼς ἡ ἀνελευθερία σχετίζεται με δύο πράγματα, με τὴν ἐλλείψη στὴ δόση καὶ με τὴν ὑπερβολή στὴ λήψη, δὲν εμφανίζεται στὴν ολοκληρωμένη τῆς μορφῆ σε ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ μερικὲς φορὲς χωρίζεται: ἄλλοι ὑπερβάλλουν στὴ λήψη καὶ ἄλλοι ἐλλείπουν στὴ δόση. Αὐτοὶ που τοὺς λέμε με λέξεις ὅπως «τσιγκούνης», «σφιχτός», «σπαγγοραμμένος», ὅλοι τοὺς ἐλλείπουν στὴ δόση· δὲν ἐπιθυμοῦν, πάντως, τὰ ξένα υλικά αγαθά, οὔτε καὶ θέλουν νὰ τα πάρουν, μερικοὶ ἀπὸ ἓνα εἶδος ἐντιμότητος καὶ ἀποφυγῆς τῶν ἀσχημῶν πραγμάτων (ὑπάρχουν, πράγματι, κάποιοι που δίνουν τὴν ἐντύπωση, ἢ τουλάχιστον ἐτσι λένε οἱ ἴδιοι, ὅτι ὁ λόγος που φυλάγουν τὰ χρήματά τοὺς εἶναι γιὰ νὰ μὴ βρεθοῦν κάποια μέρα στὴν ἀνάγκη νὰ κάνουν κάτι το ἀσχημο· ἐδῶ ἀνήκει καὶ ὁ «ἐξηνταβελόνης» καὶ ὅλοι οἱ ὁμοιοὶ του — ἡ λέξη ξεκινάει ἀπὸ τὴν ὑπερβολή στὴν ὁποία φτάνουν, νὰ μὴ θέλουν νὰ δώσουν ἀπολύτως τίποτε), καὶ ἄλλοι πάλι κρατιοῦνται μακριὰ ἀπὸ τὰ ξένα αγαθά ἀπὸ φόβο, λέγοντας πως δὲν εἶναι εὐκόλο ὁ ἴδιος νὰ παίρνεις τὰ αγαθά τῶν ἄλλων, νὰ ἐμποδίζεις ὁμως τοὺς ἄλλους νὰ πάρουν τὰ δικά σου· προτιμοῦν λοιπὸν μῆτε νὰ παίρνουν μῆτε νὰ δίνουν. Ἄλλοι, πάλι, ὑπερβάλλουν στὴ λήψη, καθὼς παίρνουν ἀπὸ παντοῦ καὶ τὰ πάντα, ὅπως π.χ. αὐτοὶ που κάνουν βρόμικες καὶ χυδαῖες δουλειές: οἱ σωματέμποροι καὶ ὅλοι οἱ ὁμοιοὶ τοὺς ἢ οἱ τοκογλύφοι που δανεῖζουν μικρὰ μικρὰ ποσὰ με μεγάλους τόκους. Ὅλοι αὐτοὶ παίρνουν ἀπὸ ἐκεῖ που δὲν πρέπει καὶ ὅσα δὲν πρέπει. Κοινὸ χαρακτηριστικὸ τοὺς εἶναι προφανῶς ἡ αἰσχροκέρδεια, ἀφοῦ γιὰ κάποιο κέρδος, καὶ αὐτὸ μικρό, εἶναι πρόθυμοι νὰ υπομείνουν κάθε λογῆς ντροπή. Γιὰτί αὐτοὺς που παίρνουν μεγάλα κέρδη, ὅχι ὁμως ἀπὸ ἐκεῖ που πρέπει, κέρδη που δὲν θα ἔπρεπε νὰ τα κερδίζουν, αὐτοὺς δὲν τοὺς λέμε ἀνελεύθερους (τοὺς τυράννους π.χ. που καταστρέφουν πόλεις καὶ λεηλατοῦν ἱερὰ), ἀλλὰ μᾶλλον κακοὺς, ἀσεβεῖς καὶ ἀδίκους. Ὁ ἄνθρωπος ὁμως που παίζει ζάρια, ὁ κλέφτης καὶ ὁ ληστής, αὐτοὶ ἀνήκουν στους ἀνελεύθερους, ἀφοῦ εἶναι αἰσχροκερδεῖς. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ κυνηγοῦν τὸ κέρδος, καὶ εἶναι πρόθυμοι νὰ υπομείνουν γι' αὐτὸ κάθε λογῆς ντροπή: οἱ δεῦτερο δέχονται νὰ ἀντιμεταπίσουν τοὺς πιο μεγάλους κινδύνους γιὰ χάρη τοῦ κέρδους, ἐνῶ οἱ πρώτοι κερδίζουν ἀπὸ τοὺς φίλους τοὺς, στους ὁποίους θα ἔπρεπε νὰ δίνουν. Καὶ οἱ δύο λοιπὸν εἶναι αἰσχροκερδεῖς, ἀφοῦ θέλουν νὰ κερδίζουν ἀπὸ ἐκεῖ που δὲν πρέπει· καὶ ὅλες αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ λήψεις εἶναι ἀνελεύθερες. Καὶ εἶναι πολὺ σωστὸ που ἡ ἀνελευθερία λέγεται ὡς τὸ ἀντίθετο τῆς ἐλευθεριότητος· γιὰτί εἶναι μεγαλύτερο κακὸ ἀπὸ τὴν ἀσωτία, καὶ οἱ ἄνθρωποι σφάλλουν πιο συχνὰ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση παρά με τὸν τρόπο τῆς ἀσωτίας ὅπως τὴν περιγράψαμε.

Οι φιλάργυροι της κωμωδίας

Οι σφιχτοχέρηδες

Αντιφάνης, *Νεοττίς* απ. 166

παῖς ὢν μετ' ἀδελφῆς εἰς Ἀθήνας ἐνθάδε
ἀφικόμην ἄχθεις ὑπό τινος ἐμπόρου,
Σύρος τὸ γένος ὢν. περιτυχῶν δ' ἡμῖν ὁδὶ
κηρυττομένοις ὀβολοστάτης ὢν ἐπρίατο,
ἄνθρωπος ἀνυπέρβλητος εἰς πονηρίαν,
τοιούτος οἷος μηδὲν εἰς τὴν οἰκίαν
μηδ' ὢν ὁ Πυθαγόρας ἐκεῖνος ἦσθιεν,
ὁ τρισμακαρίτης, εἰσφέρειν ἔξω θύμου

Ἦμουν παιδί σαν ἦρθα στην Αθήνα εδῶ με την αδελφή μου. Μας ἔφερε ἕνας ἔμπορος, η καταγωγή μου εἶναι ἀπὸ τη Συρία. Εκεί στο σκλαβοπάζαρο, που μας ἔβγαλαν για πούλημα, μας βρήκε και μας αγόρασε αὐτός εδῶ ο τοκογλύφος. Δεν υπάρχει ἄνθρωπος πιο μίζερος ἀπὸ αὐτόν. Να σκεφτεῖτε, στο σπίτι δεν φέρνει τίποτε για φαῖ, τίποτε ἀπολύτως, οὔτε καν ὅσα ἔτρωγε ἐκεῖνος ο περίφημος Πυθαγόρας, ο Ἅγιος Λιτοδίαιτος. Μηδὲν, σας λέω, ἐκτός ἀπὸ κάτι ἄθλιες ρίζες.

Εὐβουλος, *Πορνοβοσκός* απ. 87

τρέφει με Θετταλός τις ἄνθρωπος βαρύς,
πλουτῶν, φιλάργυρος δὲ κάλιτήριος,
ὄψοφάγος, ὀψωνῶν δὲ μέχρι τριωβόλου

Ὁ αφεντικός μου εἶναι Θεσσαλός, βαρὺς τύπος. Πλούσιος βέβαια, μα τσιγκούνης, κάθαμμα μεγάλο. Εἶναι λιχουδῆς, μα για να αγοράσει λιχουδιές δεν δίνει πάνω ἀπὸ τρεῖς δεκάρες.

Μνησίμαχος, *Δύσκολος* απ. 3

(ΔΥΣΚΟΛΟΣ) ἄλλ' ἀντιβολῶ σ', ἐπίταττέ μοι μὴ πόλλ' ἄγαν,
μηδ' ἄγρια λίαν μηδ' ἐπηργυρωμένα,
μέτρια δέ, τῷ θεῷ σεαυτοῦ. (NEANIAΣ) πῶς ἔτι
μετριώτερ' ὦ δαιμόνιε; (ΔΥΣΚ.) πῶς; σύντεμνε και
ἐπεξαπάτα με. τοὺς μὲν ἰχθῦς μοι κάλει
ἰχθύδι'· ὄψον δ' ἂν λέγῃς ἕτερον, κάλει
ὄψάριον. ἦδιον γὰρ ἀπολοῦμαι πολὺ

(ΔΥΣΚΟΛΟΣ) Σε ικετεύω, μην απαιτεῖς πολλὰ ἀπὸ μένα, οὔτε πολὺ σκληρά και πολυξόδα. Λυπήσου με, τον κακομοῖρη τον θεῖο σου. (NEOS) Μα πόσο πιο μετρημένα πια να σου ζητήσω, ἄνθρωπέ μου; (ΔΥΣΚΟΛΟΣ) Να σου πω ἐγὼ πῶς. Για ὅλα να χρησιμοποιεῖς υποκοριστικά, για να με ξεγελάσεις τάχα. Αντί για ψάρια, να λες ψαράκια. Ἄλλο τρῶφιμο αν πεις, να το ἀποκαλεῖς φαγάκι. Ἐτσι, να χαρεῖς, ἔτσι θα εἶναι γλυκύτερος ο θάνατος.

Πρβλ. τον Ευκλείωνα (Euclio) στην *Aulularia* του Πλαύτου.

Οι αἰσχροκερδεῖς

Μένανδρος, *Ἀσπίς* 114-121

ΤΥΧΗ ὁ γέρων δ' ὁ πάντ' ἀνακρίνων ἀρτίως
γένει μὲν αὐτῷ θεῖός ἐστι πρὸς πατρός
πονηρία δὲ πάντας ἄνθρώπους ὄλως
ὑπερπέπαικεν· οὗτος οὔτε συγγενῆ
οὔτε φίλον οἶδεν οὐδὲ τῶν ἐν τῷ βίῳ
αἰσchrῶν πεφρόντικ' οὐδὲν, ἀλλὰ βούλεται
ἔχειν ἅπαντα· τοῦτο γινώσκει μόνον
καὶ ζῆ μονότροπος, γραῦν ἔχων διάκονον.

Ὁ γέρος που ρῶταγε για ὅλα προ ολίγου, τούτος εἶναι θεῖος του ἀπὸ τη μεριά του πατέρα του, και εἶναι το κάτι ἄλλο — ξεπερνά κατὰ πολὺ ὅλους τους ἀνθρώπους στη φαυλότητα. Αὐτός δεν λογαριάζει οὔτε συγγένειες οὔτε φιλίες, δεν τον νοιάζει καμία ντροπή στη ζωή. Ἐνα πράγμα θέλει: να τα πάρει ὅλα! Ἄλλο δεν ξέρει ἀπὸ αὐτό. Ζει μονάχος του, με μια γριά υπηρέτρια.

Το ζεύγος φιλάργυρου πατέρα και ἄσωτου γιου:

❖ Στρεψιάδης και Φειδιππίδης στις

Νεφέλες του Αριστοφάνη

❖ Ἀλεξίς, *Κουρίς* απ. 113

❖ Θεόφιλος, *Φίλαυλος* απ. 11

Το δίπολο των ακροτήτων: υπερβολή και έλλειψη

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* 1108b 11-35

Τριῶν δὴ διαθέσεων οὐσῶν, δύο μὲν κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν τῆς δὲ καθ' ἔλλειψιν, μιᾶς δ' ἀρετῆς τῆς μεσότητος, πᾶσαι πάσαις ἀντίκεινται πῶς· αἱ μὲν γὰρ ἄκραι καὶ τῆ μέση καὶ ἀλλήλαις ἐναντία εἰσίν, ἡ δὲ μέση ταῖς ἄκραις· ὥσπερ γὰρ τὸ ἴσον πρὸς μὲν τὸ ἔλαττον μείζον πρὸς δὲ τὸ μείζον ἔλαττον, οὕτως αἱ μέσαι ἕξεις πρὸς μὲν τὰς ἐλλείψεις ὑπερβάλλουσι πρὸς δὲ τὰς ὑπερβολὰς ἐλλείπουσιν ἔν τε τοῖς πάθεσι καὶ ταῖς πράξεσιν. ὁ γὰρ ἀνδρείος πρὸς μὲν τὸν δειλὸν θρασὺς φαίνεται, πρὸς δὲ τὸν θρασὺν δειλός· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ σώφρων πρὸς μὲν τὸν ἀναίσθητον ἀκόλαστος, πρὸς δὲ τὸν ἀκόλαστον ἀναίσθητος, ὁ δ' ἐλευθέριος πρὸς μὲν τὸν ἀνελεύθερον ἄσωτος, πρὸς δὲ τὸν ἄσωτον ἀνελεύθερος. διὸ καὶ ἀπωθοῦνται τὸν μέσον οἱ ἄκροι ἐκάτερος πρὸς ἐκάτερον, καὶ καλοῦσι τὸν ἀνδρεῖον ὁ μὲν δειλὸς θρασὺν ὁ δὲ θρασὺς δειλόν, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀνάλογον. οὕτω δ' ἀντικειμένων ἀλλήλοις τούτων, πλείστη ἐναντιότης ἐστὶ τοῖς ἄκροις πρὸς ἄλληλα ἢ πρὸς τὸ μέσον· πορρωτέρω γὰρ ταῦτα ἀφέστηκεν ἀλλήλων ἢ τοῦ μέσου, ὥσπερ τὸ μέγα τοῦ μικροῦ καὶ τὸ μικρὸν τοῦ μεγάλου ἢ ἄμφω τοῦ ἴσου. ἔτι πρὸς μὲν τὸ μέσον ἐνίοις ἄκροις ὁμοιότης τις φαίνεται, ὡς τῆ θρασύτητι πρὸς τὴν ἀνδρείαν καὶ τῆ ἀσωτία πρὸς τὴν ἐλευθεριότητα· τοῖς δὲ ἄκροις πρὸς ἄλληλα πλείστη ἀνομοιότης· τὰ δὲ πλείστον ἀπέχοντα ἀπ' ἀλλήλων ἐναντία ὀρίζονται, ὥστε καὶ μᾶλλον ἐναντία τὰ πλεῖον ἀπέχοντα.

Φάνηκε λοιπὸν καθαρὰ πῶς τρεῖς βασικοὶ τρόποι συμπεριφοράς ὑπάρχουν: δύο λανθασμένοι (κακίαι), ὁ ἓνας τῆς κατηγορίας τῆς υπερβολῆς καὶ ὁ ἄλλος τῆς κατηγορίας τῆς ἐλλείψεως, καὶ μία ἀρετὴ, ἡ μεσότης. Καὶ οἱ τρεῖς τοὺς βρίσκονται κατὰ ἓναν τρόπο σὲ ἀντίθεση μεταξύ τους: τὰ δύο ἄκρα πρὸς τὸ μέσον καὶ μεταξύ τους, καὶ τὸ μέσον πρὸς τὰ δύο ἄκρα. Ὅπως τὸ ἴσον εἶναι μεγαλύτερο ἐνσχέσει πρὸς τὸ μικρότερο καὶ μικρότερο ἐνσχέσει πρὸς τὸ μεγαλύτερο, ἔτσι οἱ μεσότητες ἀποτελοῦν ὑπερβολὴ ἐνσχέσει πρὸς τὴν ἐλλειψὴ καὶ ἐλλειψὴ ἐνσχέσει πρὸς τὴν ὑπερβολὴ τόσο στα πάθη ὅσο καὶ στις πράξεις. Ἐτσι: ὁ ἀνδρείος συγκρινόμενος με τὸν δειλό φαίνεται θρασὺς, συγκρινόμενος ὁμοίως με τὸν θρασὺ φαίνεται δειλός· τὸ ἴδιο καὶ ὁ σώφρων συγκρινόμενος με τὸν ἀναίσθητο μοιάζει ἀκόλαστος, συγκρινόμενος ὁμοίως με τὸν ἀκόλαστο φαίνεται ἀναίσθητος· ἐπίσης ὁ ἐλευθέριος συγκρινόμενος με τὸν ἀνελεύθερο φαίνεται ἄσωτος, συγκρινόμενος ὁμοίως με τὸν ἄσωτο φαίνεται ἀνελεύθερος. Γι' αὐτὸ καὶ αὐτοὶ που ἐκπροσωποῦν τὰ δύο ἄκρα προσπαθοῦν νὰ σπρώξουν αὐτὸν που κατέχει τὴ μέση θέση ὁ καθένας πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ἄλλου ἄκρου, καὶ ἔτσι ὀνομάζουν τὸν ἀνδρεῖο ὁ δειλὸς θρασὺ καὶ ὁ θρασὺς δειλό — ἀνάλογα καὶ στις ἄλλες περιπτώσεις. Τέτοια εἶναι ἡ μεταξύ τους ἀντίθεση. Φυσικὰ πολὺ μεγάλη εἶναι ἡ ἀντίθεση που παρουσιάζουν τὰ δύο ἄκρα μεταξύ τους, μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν ἀντίθεσή τους πρὸς τὸ μέσον: ἡ μεταξύ τους ἀπόσταση εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν ἀπόσταση που τα χωρίζει ἀπὸ τὸ μέσον, ἀκριβῶς ὅπως τὸ μεγάλο βρίσκεται σὲ πιο μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ τὸ μικρὸ καὶ τὸ μικρὸ ἀπὸ τὸ μεγάλο ἀπὸ ὅ,τι καὶ τὰ δυο τους ἀπὸ τὸ ἴσο. Ἐξἄλλου ὑπάρχουν ὀρισμένα ἄκρα που παρουσιάζουν κάποια ὁμοιότητα πρὸς τὸ μέσον· ἡ θρασύτητα π.χ. παρουσιάζει κάποια ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἀνδρεία καὶ ἡ ἀσωτία πρὸς τὴν ἐλευθεριότητα· ἀντίθετα, τὰ ἄκρα παρουσιάζουν πολὺ μεγάλη μεταξύ τους διαφορά. Ἀντίθετα λέγονται αὐτὰ που βρίσκονται σὲ πολὺ μεγάλη ἀπόσταση τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἐπομένως ἀκόμη πιο ἀντίθετα εἶναι αὐτὰ που βρίσκονται σὲ ἀκόμη πιο μεγάλη μεταξύ τους ἀπόσταση.

Το δίπολο των ακροτήτων: αλαζών και είρων

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* 1127a 13-b 31

Περὶ τὰ αὐτὰ δὲ σχεδὸν ἔστι καὶ ἡ τῆς ἀλαζονείας μεσότης· ἀνώνυμος δὲ καὶ αὐτή. οὐ χεῖρον δὲ καὶ τὰς τοιαύτας ἐπελθεῖν· μᾶλλον τε γὰρ ἂν εἰδείημεν τὰ περὶ τὸ ἦθος, καθ' ἕκαστον διελθόντες, καὶ μεσότητος εἶναι τὰς ἀρετὰς πιστεύομεν ἂν, ἐπὶ πάντων οὕτως ἔχον συνιδόντες. ἐν δὲ τῷ συζῆν οἱ μὲν πρὸς ἡδονὴν καὶ λύπην ὀμιλοῦντες εἰρηνται, περὶ δὲ τῶν ἀληθευόντων τε καὶ ψευδομένων εἴπωμεν ὁμοίως ἐν λόγοις καὶ πράξεσι καὶ τῷ προσποιήματι. δοκεῖ δὲ ὁ μὲν ἀλαζών προσποιητικὸς τῶν ἐνδόξων εἶναι καὶ μὴ ὑπαρχόντων καὶ μειζόνων ἢ ὑπάρχει, ὁ δὲ εἰρων ἀνάπαλιν ἀρνεῖσθαι τὰ ὑπάρχοντα ἢ ἐλάττω ποιεῖν, ὁ δὲ μέσος αὐθέκαστος τις ὢν ἀληθευτικὸς καὶ τῷ βίῳ καὶ τῷ λόγῳ, τὰ ὑπάρχοντα ὁμολογῶν εἶναι περὶ αὐτόν, καὶ οὔτε μείζω οὔτε ἐλάττω. ἔστι δὲ τούτων ἕκαστα καὶ ἕνεκά τινος ποιεῖν καὶ μηδενός. ἕκαστος δ' οἷός ἐστι, τοιαῦτα λέγει καὶ πράττει καὶ οὕτω ζῆ, ἔὰν μὴ τινος ἕνεκα πράττη. καθ' αὐτὸ δὲ τὸ μὲν ψεῦδος φαῦλον καὶ ψεκτόν, τὸ δ' ἀληθὲς καλὸν καὶ ἐπαινετόν. οὕτω δὲ καὶ ὁ μὲν ἀληθευτικὸς μέσος ὢν ἐπαινετός, οἱ δὲ ψευδόμενοι ἀμφοτέρω μὲν ψεκτοί, μᾶλλον δ' ὁ ἀλαζών. περὶ ἑκατέρου δ' εἴπωμεν, πρότερον δὲ περὶ τοῦ ἀληθευτικοῦ. οὐ γὰρ περὶ τοῦ ἐν ταῖς ὁμολογίαις ἀληθεύοντος λέγομεν, οὐδ' ὅσα εἰς ἀδικίαν ἢ δικαιοσύνην συντείνει (ἄλλης γὰρ ἂν εἴη ταῦτ' ἀρετῆς), ἀλλ' ἐν οἷς μηδενός τοιοῦτου διαφέροντος καὶ ἐν λόγῳ καὶ ἐν βίῳ ἀληθεύει τῷ τὴν ἕξιν τοιοῦτος εἶναι. δόξειε δ' ἂν ὁ τοιοῦτος ἐπιεικὴς εἶναι. ὁ γὰρ φιλαλήθης, καὶ ἐν οἷς μὴ διαφέρει ἀληθεύων, ἀληθεύσει καὶ ἐν οἷς διαφέρει ἔτι μᾶλλον· ὡς γὰρ αἰσχροὺς τὸ ψεῦδος εὐλαβήσεται, ὃ γε καὶ καθ' αὐτὸ ἠυλαβεῖτο· ὁ δὲ τοιοῦτος ἐπαινετός. ἐπὶ τὸ ἕλαττον δὲ μᾶλλον τοῦ ἀληθοῦς ἀποκλίνει· ἐμμελέστερον γὰρ φαίνεται διὰ τὸ ἐπαχθεῖς τὰς ὑπερβολὰς εἶναι. ὁ δὲ μείζω τῶν ὑπαρχόντων προσποιούμενος μηδενός ἕνεκα φαῦλω μὲν ἔοικεν (οὐ γὰρ ἂν ἔχαιρε τῷ ψεύδει), μάταιος δὲ φαίνεται μᾶλλον ἢ κακός· εἰ δ' ἕνεκά τινος, ὁ μὲν δόξης ἢ τιμῆς οὐ λίαν ψεκτός, ὡς ἀλαζών, ὁ δὲ ἀργυρίου, ἢ ὅσα εἰς ἀργύριον, ἀσχημονέστερος (οὐκ ἐν τῇ δυνάμει δ' ἐστὶν ὁ ἀλαζών, ἀλλ' ἐν τῇ προαιρέσει· κατὰ τὴν ἕξιν γὰρ καὶ τῷ τοιόσδε εἶναι ἀλαζών ἐστίν)· ὥσπερ καὶ ψεύστης ὁ μὲν τῷ ψεύδει αὐτῷ χαίρων, ὁ δὲ δόξης ὀρεγόμενος ἢ κέρδους. οἱ μὲν οὖν δόξης χάριν ἀλαζονεύομενοι τὰ τοιαῦτα προσποιοῦνται ἐφ' οἷς ἔπαινος ἢ εὐδαιμονισμός, οἱ δὲ κέρδους, ὧν καὶ ἀπόλαυσις ἐστὶ τοῖς πέλας καὶ διαλαθεῖν ἔστι μὴ ὄντα, οἷον μάντιν σοφὸν ἰατρόν. διὰ τοῦτο οἱ πλεῖστοι προσποιοῦνται τὰ τοιαῦτα καὶ ἀλαζονεύονται· ἔστι γὰρ ἐν αὐτοῖς τὰ εἰρημένα. οἱ δ' εἰρωνες ἐπὶ τὸ ἕλαττον λέγοντες χαριέστεροι μὲν τὰ ἦθη φαίνονται· οὐ γὰρ κέρδους ἕνεκα δοκοῦσι λέγειν, ἀλλὰ φεύγοντες τὸ ὀγκηρόν· μάλιστα δὲ καὶ οὗτοι τὰ ἐνδοξα ἀπαρνοῦνται, οἷον καὶ Σωκράτης ἐποίει. οἱ δὲ τὰ μικρὰ καὶ φανερὰ [προσποιούμενοι] βαυκοπανοῦργοι λέγονται καὶ εὐκαταφρονητοτέροί εἰσιν· καὶ ἐνίοτε ἀλαζονεία φαίνεται, οἷον ἢ τῶν Λακῶνων ἐσθής· καὶ γὰρ ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ λίαν ἔλλειψις ἀλαζονικόν. οἱ δὲ μετρίως χρώμενοι τῇ εἰρωνείᾳ καὶ περὶ τὰ μὴ λίαν ἐμποδῶν καὶ φανερὰ εἰρωνεύομενοι χαριέντες φαίνονται.

Στην ἴδια, σχεδὸν, περιοχὴ ἀνήκει καὶ ἡ μεσότης ὡς πρὸς τὴν *καυχησιάν*. Καὶ γι' αὐτὴ τὴ μεσότητα ἡ γλῶσσα μας δὲν ἔχει λέξη πού να τὴ δηλώνει. Δὲν εἶναι, πάντως, καθόλου ἀσκοπο νὰ ξεζτάσουμε καὶ αὐτὲς τὶς ἐξέεις, πρῶτον γιὰτί ἔτσι θα ἀποκτοῦσαμε καλύτερες γνώσεις πάνω στο θέμα τοῦ χαρακτήρα τῶν ἀνθρώπων, ἔχοντας μιλήσει με λεπτομέρειες γιὰ τὴν κάθε ἐπιμέρους περίπτωση, καὶ δεύτερον γιὰτί ἔτσι θα στερεωνόταν ἡ πίστη μας ὅτι οἱ ἀρετὲς εἶναι μεσότητες, ἀφοῦ θα βλέπαμε συνολικά ὅτι ἔτσι ἔχει τὸ πράγμα σε ὅλες τὶς περιπτώσεις. Μιλώντας λοιπὸν γιὰ τὴν κοινωνικὴ συμβίωση κάναμε λόγο γιὰ τοὺς ἀνθρώπους πού στις κοινωνικὲς τοὺς σχέσεις προκαλοῦν στοὺς ἄλλους ευχαρίστηση ἢ λύπη. Ἀς μιλήσουμε τώρα γιὰ τοὺς ἀνθρώπους πού ἐπίσης με τὰ λόγια καὶ τὶς πράξεις τοὺς —καὶ με τὴν προσποίησή τοὺς— συμπεριφέρονται στοὺς ἄλλους με εὐλικρίνεια ἢ ἀνεὐλικρίνεια. Κατὰ τὴν κοινὴ λοιπὸν ἀντίληψη ὁ *καυχησιάρης* θέλει νὰ φαίνεται ὅτι ἔχει πράγματα πού δίνουν στον ἀνθρώπο ἀξία καὶ καλὸ ὄνομα (πού στην πραγματικότητα δὲν τὰ ἔχει), ἢ ὅτι ἔχει περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ πού πράγματι ἔχει· ὁ *κρυψίνους*, ἀπὸ τὴν ἄλλη, καὶ ὁ *υποκριτής* ἀρνεῖται ὅτι ἔχει αὐτὰ πού ἔχει, ἢ μειώνει τὴν ἀξία τοὺς· τέλος, ὁ μέσος —ἐνας ἀνθρώπος, θα ἔλεγε κανεῖς, πού λέει τὰ πράγματα με τὸ ὄνομά τοὺς —εἶναι εὐλικρινὴς στις πράξεις τῆς καθημερινῆς τοῦ ζωῆς καὶ στα λόγια τοῦ καὶ παραδέχεται ὅτι ἔχει αὐτὰ πού πράγματι ἔχει· οὔτε περισσότερα οὔτε λιγότερα. Καθένα, πάντως, ἀπὸ αὐτὰ πού εἶπαμε μπορεῖ νὰ γίνετα ἀπὸ κάποιον εἴτε με ἕναν συγκεκριμένο σκοπὸ εἴτε καὶ χωρὶς. Ὁ κάθε ἀνθρώπος μιλάει, ἐνεργεῖ καὶ ζεὶ σύμφωνα με αὐτὸ πού εἶναι, ἐκτὸς ἀν οἱ ἐνέργειές τοῦ γίνονται γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση ἐνὸς συγκεκριμένου σκοποῦ. Το ψέμα εἶναι καθεαυτὸ κάτι τὸ τιποτένιο καὶ ψεκτό, ἐνὸ ἡ ἀλήθεια εἶναι κάτι τὸ ωραῖο καὶ ἀξιο ἐπαίνου. Ἐτσι καὶ ὁ εὐλικρινὴς ἀνθρώπος, ὡς ἀνθρώπος τῆς μεσότητος, εἶναι ἀξιος ἐπαίνου, ἐνὸ οἱ δύο μορφὲς ἀνεὐλικρίνειας εἶναι ψεκτὲς — ἰδιαίτερα ἡ περίπτωση τῆς καυχησιᾶς.

(συνέχεια)

Ας μιλήσουμε και για τους δύο, και ας αρχίσουμε με τον ειλικρινή άνθρωπο. Δεν μιλούμε για τον άνθρωπο που είναι ειλικρινής στις συμφωνίες που συνάπτει, ούτε για πράγματα που ανήκουν στην περιοχή της αδικίας ή της δικαιοσύνης (αυτά θα είχαν να κάνουν με μια άλλη αρετή), αλλά για τον άνθρωπο που εκεί όπου δεν τίθεται κανένα τέτοιο θέμα είναι ειλικρινής και στα λόγια και στις πράξεις της καθημερινής του ζωής επειδή τέτοια είναι η *έξη* του. Ένας τέτοιος άνθρωπος είναι —θα το δέχονταν όλοι— προικισμένος με την αρετή της δικαιοσύνης. Γιατί ο άνθρωπος που αγαπάει την ειλικρίνεια και είναι ειλικρινής εκεί όπου δεν υπάρχει ανάγκη, θα είναι σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό ειλικρινής εκεί όπου υπάρχει ανάγκη· θα αποφύγει, πράγματι, την ανειλικρίνεια σαν κάτι το άσχημο και τιποτένιο — κάτι που έτσι κι αλλιώς το απέφευγε και καθεαυτό. Ένας τέτοιος άνθρωπος αξίζει τον έπαινο. Αν ο άνθρωπος αυτός χρειαστεί να παρεκκλίνει από την αλήθεια, θα κλίνει προς την πλευρά της έλλειψης, δεδομένου ότι αυτό μοιάζει πιο ευπρεπές, αφού οι υπερβολές είναι γενικά κάτι το βαρύ και χοντροκομμένο.

Το άτομο που —δίχως να αποβλέπει σε κάτι— προσποιείται ότι έχει περισσότερα από αυτά που πράγματι έχει, δίνει την εντύπωση ότι είναι κατώτερος άνθρωπος (αλλιώς δεν θα έβρισκε ευχαρίστηση στην ψευτιά): πιο πολύ, πάντως, δίνει την εντύπωση λιγόμενου και ανόητου ανθρώπου παρά κακού. Αν όμως το κάνει αποβλέποντας σε κάτι συγκεκριμένο, τότε: αν αποβλέπει σε ένα καλό όνομα ή σε τιμή, η καυχησιά του δεν είναι πολύ αξιοκατάκριτη· αν όμως το κάνει για χρήματα, ή για πράγματα που αποφέρουν χρήματα, τότε η περίπτωση είναι πιο επαίσχυντη (καυχησιάρης δεν είναι, στην πραγματικότητα, αυτός που έχει τη δυνατότητα γι' αυτό το πράγμα, αλλά αυτός που επιλέγει αυτόν τον τρόπο συμπεριφοράς· γιατί ένας άνθρωπος είναι καυχησιάρης, επειδή αυτή είναι η *έξη* του και επειδή είναι αυτού του είδους άνθρωπος) — ακριβώς όπως ένας είναι ψεύτης γιατί τον ευχαριστεί το ψέμα, και άλλος γιατί επιθυμεί να κερδίσει καλό όνομα ή χρήματα. Αυτοί λοιπόν που καυχώνται για να κερδίσουν ένα καλό όνομα, καυχώνται ότι έχουν ιδιότητες που κερδίζουν τον έπαινο ή τα συγχαρητήρια των ανθρώπων, ενώ αυτοί που αποβλέπουν στο κέρδος καυχώνται ότι έχουν ιδιότητες από τις οποίες μπορούν να επωφεληθούν οι συνάνθρωποί τους και των οποίων την έλλειψη εύκολα μπορεί κανείς να αποκρύψει, τις ιδιότητες π.χ. του μάντη, του σοφού, του γιατρού. Αυτός είναι ο λόγος που πάρα πολλοί άνθρωποι προσποιούνται ότι έχουν αυτού του είδους τις ιδιότητες και καυχώνται γι' αυτές: μέσα σ' αυτές υπάρχουν αυτά που είπαμε.

Όσο για τους ανθρώπους της υποκριτικής κρυψίνιας, αυτοί, μειώνοντας τις πραγματικές τους ιδιότητες, δημιουργούν μια κομψότερη και πιο εκλεπτυσμένη εικόνα —από πλευράς χαρακτήρα— στα μάτια των ανθρώπων· γιατί δημιουργούν στους άλλους την εντύπωση ότι μιλούν όπως μιλούν όχι επειδή κυνηγούν το κέρδος, αλλά για να αποφύγουν τα μεγαλεία και την επίδειξη· και αυτοί επίσης αρνούνται ότι έχουν τις ιδιότητες που θεωρούνται ότι προσπορίζουν στον άνθρωπο ένα καλό όνομα — αυτό ακριβώς που συνήθιζε να κάνει και ο Σωκράτης. Όσοι όμως αρνούνται ότι έχουν κάποιες μικρές και ασήμαντες ιδιότητες, καθώς και ιδιότητες που ολοφάνερα τις έχουν, αυτοί χαρακτηρίζονται με τη λέξη *βαυκοπανούργοι* και είναι πιο καταφρονητέοι· καμιά φορά μάλιστα αυτό δεν είναι παρά μια ολοφάνερη καυχησιά, κάτι σαν τα ρούχα των Σπαρτιατών· γιατί και η υπερβολή και η μεγάλη έλλειψη είναι κομπασμός και καυχησιά. Αυτοί όμως που χρησιμοποιούν την υποκριτική προσποίηση μέτρια, αποκρύπτοντας πράγματα εμφανή και κατάδηλα, φαίνονται άνθρωποι κομψοί και εκλεπτυσμένοι.

Πρβλ. το ζεύγος αλαζόνος - είρωνος στο κωμικό θέατρο:

Λάμαχος (αλαζών στρατιωτικός) και Δικαιοπόλις (είρων) στους *Αχαρνές* του Αριστοφάνη (στ. 572-622)

Στρατιώτης (αλαζών) και πονηρός παράσιτος (είρων) στη μεταγενέστερη κωμωδία:

❖ **Αξιωματικός Θράσων (Thraso) και παράσιτος Γνάθων (Gnatho) στον *Ευνούχο* του Τερέντιου**

❖ **Στρατιωτικός Πυργοπολωνικής (Pyrgopolynices) και παράσιτος Αρτοτρόγος (Artotrogus) στον *Miles Gloriosus* του Πλαύτου**

❖ **Στρατιώτης και παράσιτος στον *Στρατιώτη* του Αντιφάνη (απ. 200)**

Ο γαστρίμαργος και οι φαγάδες της κωμωδίας

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* 1118a 1-b 21

περὶ δὲ τὰς σωματικὰς εἶη ἂν ἡ σωφροσύνη, οὐ πάσας δὲ οὐδὲ ταύτας. (...) οὐδὲ τοὺς περὶ τὴν ὁσμὴν, πλὴν κατὰ συμβεβηκός· τοὺς γὰρ χαίροντας μῆλων ἢ ρόδων ἢ θυμιαμάτων ὁσμαῖς οὐ λέγομεν ἀκόλαστους, ἀλλὰ μᾶλλον τοὺς μύρων ἢ ὄψων· χαίρουσι γὰρ τούτοις οἱ ἀκόλαστοι, ὅτι διὰ τούτων ἀνάμνησις γίνεται αὐτοῖς τῶν ἐπιθυμημάτων. ἴδιοι δ' ἂν τις καὶ τοὺς ἄλλους, ὅταν πεινώσι, χαίροντας ταῖς τῶν βρωμάτων ὁσμαῖς· τὸ δὲ τοιούτοις χαίρειν ἀκόλαστου· τούτῳ γὰρ ἐπιθυμήματα ταῦτα. οὐκ ἔστι δὲ οὐδ' ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις κατὰ ταύτας τὰς αἰσθήσεις ἡδονὴ πλὴν κατὰ συμβεβηκός. οὐδὲ γὰρ ταῖς ὁσμαῖς τῶν λαγῶν αἱ κύνες χαίρουσιν ἀλλὰ τῇ βρώσει, τὴν δ' αἰσθησὶν ἡ ὁσμὴ ἐποίησεν· οὐδ' ὁ λέων τῇ φωνῇ τοῦ βοῦς ἀλλὰ τῇ ἐδωδῇ· ὅτι δ' ἐγγύς ἐστι, διὰ τῆς φωνῆς ἤσθητο, καὶ χαίρειν δὴ ταύτῃ φαίνεται· ὁμοίως δ' οὐδ' ἰδὼν “ἡ [εὐρῶν] ἔλαφον ἢ ἄγριον αἶγα”, ἀλλ' ὅτι βορὰν ἔξει. περὶ τὰς τοιαύτας δ' ἡδονὰς ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ἀκολασία ἐστὶν ὧν καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα κοινωνεῖ, ὅθεν ἀνδραποδώδεις καὶ θηριώδεις φαίνονται· αὗται δ' εἰσὶν ἀφή καὶ γεῦσις. φαίνονται δὲ καὶ τῇ γεύσει ἐπὶ μικρὸν ἢ οὐθὲν χρῆσθαι· τῆς γὰρ γεύσεως ἐστὶν ἡ κρίσις τῶν χυμῶν, ὅπερ ποιοῦσιν οἱ τοὺς οἶνους δοκιμάζοντες καὶ τὰ ὄψα ἀρτύοντες· οὐ πάνυ δὲ χαίρουσι τούτοις, ἢ οὐχ οἷ γε ἀκόλαστοι, ἀλλὰ τῇ ἀπολαύσει, ἢ γίνεται πᾶσα δι' ἀφῆς καὶ ἐν σιτίοις καὶ ἐν ποτοῖς καὶ τοῖς ἀφροδισίοις λεγομένοις. διὸ καὶ ἠῦξάτο τις ὀψοφάγος ὦν τὸν φάρυγγα αὐτῷ μακρότερον γεράνου γενέσθαι, ὡς ἡδόμενος τῇ ἀφῇ. (...) ἐν μὲν οὖν ταῖς φυσικαῖς ἐπιθυμίαις ὀλίγοι ἀμαρτάνουσι καὶ ἐφ' ἓν, ἐπὶ τὸ πλεῖον· τὸ γὰρ ἐσθίειν τὰ τυχόντα ἢ πίνειν ἕως ἂν ὑπερπλησθῆ, ὑπερβάλλειν ἐστὶ τὸ κατὰ φύσιν τῷ πλήθει· ἀναπλήρωσις γὰρ τῆς ἐνδείας ἢ φυσικὴ ἐπιθυμία. διὸ λέγονται οὗτοι γαστρίμαργοι, ὡς παρὰ τὸ δέον πληροῦντες αὐτήν. τοιοῦτοι δὲ γίνονται οἱ λίαν ἀνδραποδώδεις.

Με τις σωματικὴς ἡδονὴς λοιπὸν σχετίζεται, λέω, ἡ σωφροσύνη, καὶ οὔτε ὅμως πάλι με ὅλες τους. (...) Οὔτε, ἐπίσης, χρησιμοποιοῦμε τις λέξεις αὐτές γιὰ τοὺς ἀνθρώπους που ευχαριστιούνται με τις μυρωδιές, παρὰ μόνο συμπτωματικά: αὐτοὺς που ευχαριστιούνται με τις μυρωδιές τῶν μῆλων, τῶν τριαντάφυλλων ἢ τῶν θυμιαμάτων δεν τους λέμε «ἀκόλαστους», λέμε ὅμως αὐτοὺς που ευχαριστιούνται με τις μυρωδιές τῶν αρωμάτων ἢ τῶν διάφορων μεζέδων· ὁ λόγος εἶναι ὅτι οἱ ἀκόλαστοι ευχαριστιούνται με τις μυρωδιές αὐτές, ἐπειδὴ μέσω αὐτῶν ἀναθυμούνται τὰ ἀντικείμενα τῶν ἐπιθυμιῶν τους. Μπορεῖ, φυσικά, νὰ δεῖ κανεὶς καὶ ἄλλους ἀνθρώπους που, ὅταν πεινοῦν, ευχαριστιούνται με τις μυρωδιές τῶν φαγητῶν· τὸ νὰ ευχαριστιέται ὅμως κανεὶς σὲ μόνιμη βάση με αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ πράγματα δηλώνει ἀκόλαστο ἀνθρώπο· γιατί γι' αὐτόν ὅλα αὐτὰ αποτελοῦν ἀντικείμενο τῶν ἐπιθυμιῶν του. Οὔτε ὑπάρχει στα ὑπόλοιπα ζῶα ἡδονὴ που νὰ σχετίζεται με αὐτές τις αἰσθήσεις, παρὰ μόνο συμπτωματικά: τὰ σκυλιά δεν αἰσθάνονται ευχαρίστηση μυρίζοντας τοὺς λαγούς· ευχαρίστηση αἰσθάνονται ὅταν τοὺς τρώνε, ἡ μυρωδιά ὅμως τὰ ἔκανε νὰ αἰσθανθῶν τὴν παρουσία τῶν λαγῶν. Οὔτε καὶ τὸ λιοντάρι αἰσθάνεται ευχαρίστηση ακούγοντας τὸ μουγκανητό τοῦ βοδιού· ευχαρίστηση αἰσθάνεται ὅταν τὸ τρώει, με τὸ μουγκανητό ὅμως ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὸ βόδι εἶναι κοντὰ — καὶ ἔτσι μοιάζει νὰ ευχαριστιέται με τὸ μουγκανητό. Ἐτσι ἐπίσης δεν ευχαριστιέται ἐπειδὴ βλέπει «ἡ ελάφι ἢ ἀγριοκάτσικο», ἀλλὰ γιατί θὰ ἔχει φαῖ νὰ φάει. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ἀκολασία σχετίζονται με ἐκεῖνες τις ἡδονές που καὶ τὰ ἄλλα ζῶα τις ἔχουν κοινές με τὸν ἀνθρώπο (κάτι που τις κάνει νὰ φαίνονται ὅτι προσιδιάζουν σὲ δούλους καὶ σὲ κτήνη): πρόκειται γιὰ τὴν ἀφή καὶ γιὰ τὴν γεύση. Εἶναι ὅμως φανερό ὅτι καὶ τὴν γεύση λίγο τὴν χρησιμοποιοῦν οἱ ἀκόλαστοι, ἢ καὶ καθόλου. Δουλειὰ τῆς αἰσθήσεως τῆς γεύσεως εἶναι, πράγματι, ἡ διάκριση τῶν γεύσεων (αὐτὸ δεν κάνουν οἱ δοκιμαστές τῶν κρασιῶν καὶ ὅλοι αὐτοὶ που ξέρουν νὰ νοστιμίζουν τὰ φαγητὰ με καρυκεύματα;), δεν βρίσκεται ὅμως καθόλου —τουλάχιστο τῶν ἀκόλαστων— σ' αὐτὴν τὴν διάκριση ἡ ευχαρίστησή τους, ἀλλὰ στὴν ἀπόλαυση, που σὲ ὅλες τις περιπτώσεις προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀφή: στα φαγητὰ, στα ποτά, σ' αὐτὸ που λέμε: «χαρὲς τῆς Αφροδίτης». Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος που ευχήθηκε κάποτε ἕνας καλοφαγάς νὰ ἦταν ὁ οἰσοφάγος τοῦ μακρύτερος καὶ ἀπὸ τοῦ γεράνου, θέλοντας νὰ πει ὅτι τὴν ευχαρίστηση τὴν αἰσθανόταν με τὴν ἀφή. (...) Στις φυσικὲς λοιπὸν ἐπιθυμίες λίγοι συμπεριφέρονται λανθασμένα, καὶ μάλιστα πρὸς μία μόνο κατεύθυνση: πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς υπερβολῆς· γιατί τὸ νὰ τρώει καὶ νὰ πίνει κανεὶς ὅ,τι βρεθεῖ μπροστὰ τοῦ ὄσπου νὰ κορεσθεῖ, σημαίνει ὅτι ξεπερνάει σὲ ποσότητα αὐτὸ που ἔχει ὀρίσει ἡ φύση: ἡ φυσικὴ ἐπιθυμία πάει ὡς τὴν ικανοποίηση τῆς ἀνάγκης. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος που τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς τους λέμε «γαστρίμαργους», θέλοντας νὰ πούμε ὅτι γεμίζουν τὴν κοιλία τους πέρα ἀπὸ ὅσο πρέπει — ἔτσι, πάντως, καταντοῦν οἱ ἀπολύτως ευτελεῖς καὶ τιποτένιοι ἀνθρώποι.

Πρβλ. τὸν λαίμαργο Ηρακλὴ καὶ τοὺς πολυφάγους παράσιτους τῆς κωμικῆς σκηνῆς.

Αναζητώντας το χαμένο βιβλίο

